

Є. О. Величко, Ю. Б. Полідович

ПРЕДМЕТИ З КУРГАНУ ОГУЗ В КОЛЕКЦІЇ В. Н. ТА Б. І. ХАНЕНКІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ)

В статті проаналізовано коштовні предмети з колекції В. Н. та Б. І. Ханенків, що мовбито походять з кургану Огуз. Робиться висновок про беззаперечне походження з Огузу тільки предметів оздоблення кінського спорядження. Значну частину інших предметів (оббивку дерев'яної чаші, прикраси, пластини-аплікації), вірогідно, знайдено в інших степових курганах, а, можливо, й в некрополях античних міст, пограбованих копачами на початку ХХ ст.

Ключові слова: курган Огуз, скіфи, колекція Ханенків, кінська вузда, прикраси.

Вступ. Вірогідно, найбільш драматичною історією в дослідженнях великих курганів Скіфії були розкопки «царського» кургану Огуз, який знаходився поблизу смт Нижні Сірогози Херсонської обл. Дослідження кургану проводилися з перервами 90 років (Лесков 1974, с. 17—28; Болтрик, Фіалко 1991; Фіалко 1994; Boltrik, Fialko 2007; Болтрик, Фіалко 2016 та ін.).

Перші розкопки кургану понад 20 м заввишки провів Н. І. Веселовський у 1891—1894 р. (ОАК за 1891 г. 1893, с. 72; ОАК за 1892 г. 1894, с. 2; ОАК за 1893 г. 1895, с. 7; ОАК за 1894 г. 1896, с. 9—10, 77—81). У ті роки було закладено розкоп в північній частині насипу і перерізано траншеєю його центральну частину. У центрі було виявлено величезну квадратну яму, на дні якої знаходилася кам'яна гробниця розмірами 6,4 × 6,4 м, з кам'яною підлогою і перекриттям у вигляді уступчастого склепіння. Гробниця виявилася майже повністю пограбованою. У західній, північній та східній стінках ями були викопані ніші. В двох з них було знайдено поховання слуг. З південного боку до гробниці вів коридор-дромос довжиною

34 м і шириною близько 2 м, в якому було виявлено поховання «охоронця». На цьому роботі Н. І. Веселовський завершив, хоча навіть дромос не був досліджений повністю. Таке рішення було прийнято внаслідок невідповідності великих зусиль, покладених на розкопки, та мінімуму результату¹, оскільки знайдено було тільки невелику кількість золотих нашивних пластин, золотих і срібних прикрас та інших предметів (ОАК за 1894 г. 1896, с. 80—81).

З часом розкоп, розмитий дощами, почав обсіпатися. Внаслідок цього восени 1901 р. селянами, які, вірогідно, регулярно навідувалися на курган, вдалося знайти кілька золотих пластин. Це спричинило справжній бум пошуку скарбів. Нові знахідки були зроблені переважно в південній частині насипу, який тільки частково дослідив Н. І. Веселовський. Найвірогідніше, скарбошукачі натрапили на грабіжницький хід, в якому знаходилася чимала кількість коштовних предметів, за якихось обставин втрачених або залишених давніми грабіжниками (Спицын 1906, с. 157), та на кінські могили² в дромосі Централь-

1. Як зазначено у звіті: «*Результаты работы далеко не оправдали вложенной в них энергии: курган оказался начисто разграбленным в древности*» (ОАК за 1894 г. 1896, с. 9).

2. Щоправда, при повторному відкритті дромосу у 1981 р. будь-яких кісток коней не було знайдено (Фіалко 1994, с. 126), але це може пояснюватися ретельністю розкопок В. Н. Рота у 1902 р., коли увесь ґрунт (у тому числі разом з кістками) із заповнення споруд, що розкопувалися, були підняті і просяяні: «*при очистке колодца земля пропускалась сквозь грохот*» (ОАК за 1902 г. 1904, с. 64). Ю. В. Болтрик та О. Є. Фіалко також не виключали, що в дромосі могли бути покладені тільки самі вуздечки без коней (Болтрик, Фіалко 1987, с. 25).

ної поховальної споруди (Фиалко 2005, с. 407, 408)¹.

Навесні 1902 р. цю частину насипу дослідив В. Н. Рот (ОАК за 1902 г. 1904, с. 63—65; Спицын 1906, с. 157). Було прокладено одну траншею, завдяки чому виявили другу (Південну) гробницю, також пограбовану в давнину, і досліджено вхідну яму і початкову частину дромоса Центральної гробниці та, частково, грабіжницькій хід. Крім того, вдалося викупити або вилучити значну кількість предметів, знайдених селянами², хоча частина з них потрапила в приватні колекції, зокрема³, П. А. Маврогородато та Б. І. Ханенка (Спицын 1906, с. с. 158). Наступного року Археологічна комісія викупила у П. А. Марогородато 88 золотих предметів, атрибутованих як такі, що походять з кургану Огуз (ОАК за 1903 г. 1905, с. 166; Айсфельд 2014, с. 47). Всі вони надійшли до Ермітажу (ОАК за 1903 г. 1905, с. 215), а вже незабаром було висловлене припущення, що значна кількість отриманих від П. А. Маврогородато предметів не має стосунку до Огузу, а походить з інших комплексів, зокрема, Дієвого кургану (Ростовцев, Степанов 1917, с. 78; Айсфельд 2014, с. 47—48, илл. 17). Предмети з колекції В. Н. та Б. І. Ханенків були передані до Київського художньо-промислового і наукового музею після його відкриття у 1904 р. До «Археологічного каталогу», який вів завідувач археологічного відділу музею В. В. Хвойка, вони були записані у 1906 р. вже як предмети, що представлені в експозиції у вітрині VIII (Археологический каталог б/г, с. 284—285, инв. № 11875—11898).

1. На думку О. А. Спіцина предмети декору вздечок походять з самої Центральної гробниці, де було знайдено багато кісток коней (Спицын 1906, с. 157). Проте знайдені там кістки коня були позеленілими (ОАК за 1894 г. 1896, с. 80), що є яскравим свідченням їх перебування в бронзовому казані (порів., наприклад: Мозолевський 1979, с. 51).
2. «Здесь было собрано множество золотых вещей, большей частью доставленных местным начальством в Комиссию» (Спицын 1906, с. 167—168), серед них, найперше, — прикраси вздечкових комплектів (Вахтина, 2019, с. 637, фото на с. 639, 640). На жаль, анонсований перелік речей, викуплених у селян, що мав бути розміщений у відповідному розділі видання (ОАК за 1902 г. 1904, с. 63, прим. 2), при його підготовці повністю випав. Опису даних предметів, окрім іншого, присвячено статтю О. А. Спіцина (Спицын 1906, с. 157—166).
3. Вірогідно, О. А. Спіцин припускав, що предмети болги надійти й до інших колекцій, якими на початку ХХ ст. володіли місцеві дворяни, викладачі, учбові заклади тощо, і доля яких залишилася невідомою. Наприклад, частина прикрас з пограбованої бокової гробниці Дієвого кургану потрапила до С. І. Павелко-Повелецького з м. Чернігів, а вже від нього — до Історичного музею в м. Москва (Ростовцев, Степанов 1917, с. 78).

У 1972 р. дослідження кургану здійснювала Каховська експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом О. М. Лескова (Болтрик, Фиалко 2016, с. 123—124). Поховальних комплексів знайдено не було, але завдяки семи прокладеним траншеям було отримано інформацію про облаштування насипу. Завершальний етап польових досліджень Огузу пов'язаний з роботами Таврійської експедиції Інституту археології, яку очолював Ю. В. Болтрик, в 1979—1981 рр. (Болтрик 1980; 1981; 1983). Було повністю знято насип і досліджено значну частину підкурганного простору, в тому числі ритуальну доріжку біля Центральної гробниці, рів і залишки крєпиди. Повторно були відкриті Центральна і Південна гробниці, виявлено Північну бокову гробницю, два поховання підлеглих осіб (в південно-західному секторі периферії насипу) і окрему кінську могилу.

Знайдені в ході всіх означених досліджень предмети нині зберігаються в фондах Державного Ермітажу (Росія), Інституту археології НАН України та Музеї історичних коштовностей України — філіалі Національного музею історії України (далі — МІКУ). Зокрема, в колекції МІКУ перебувають знахідки з розкопок Ю. В. Болтрика, а також ті, що через торговців старожитностями потрапили до археологічного зібрання В. Н. та Б. І. Ханенків.

Аналіз золотих знахідок з кургану Огуз з колекції В. Н. та Б. І. Ханенків. Відомості про означені предмети були опубліковані у 6-му додатковому випуску каталогу археологічного зібрання родини. Зазначено, що їх знайдено в «*кургане Агус⁴, близ с. Белозёрки, Мелитопольск. уез., Екатеринославск. губ.⁵, раскопанном по поручению Имп. Арх. Комиссии, куда и поступили добытые при раскопках однородные с настоящими предметы; последние найдены крестьянами после указанных раскопок в боковом склепе⁶*» (Ханенко, Ханенко 1907, с. 15—16, табл. VI).

4. Дана назва кургану сходить до народної топоніміки. У місцевих мешканців він був відомий як Агуска (Огуска) (Переводчикова 2004, с. 203; порів.: Забелин 2001, с. 265—266), так само його зафіксовано і на топографічних картах ХІХ ст. Назва «Огуз» з'явилася вже у звітах Н. І. Веселовського про розкопки (ОАК за 1891 г. 1893, с. 72; Переводчикова 2004, с. 203) і одразу увійшла до обігу в археологічній літературі. Вірогідно, укладачі каталогу використали народну назву зі слів торговців.
5. Насправді курган Огуз знаходився поблизу с. Нижні Сірогози Мелітопольського повіту Таврійської губ. Означена помилка у визначенні адміністративного місцезнаходження кургану є недбалістю укладачів каталогу. Інші неточності, пов'язані з інформацією щодо місця знайдення предметів, час від часу зустрічаються у виданні.
6. Вказане місце знайдення предметів говорить про те, що укладачам каталогу або було добре відомі результати робіт В. Н. Рота, опубліковані у 1902 р., або передано інформацію, отриману через посередників від скарбощукачів.

Загалом до зібрання родини Ханенків потрапило 26 золотих предметів, опублікованих у каталозі¹. Окрім того, в інвентарній книзі Музею згадані інші вироби, що ніби-то також походили з Огузу: № 11876, фібула свинцева у вигляді колеса², № 11877, мушля морська, 10 шт., № 11890, 5 бляшок різного виду, № 11898, 3 бляшки різного виду (Археологический каталог б/г, с. 284, 285). На жаль, будь-яка інформація про ці предмети (як і вони самі) на даний час не збереглася. Натомість, збереглася «сережка золота з бусиною у вигляді привіски» (інв. № 11886), відомості про яку відсутні у каталозі зібрання.

Усі предмети, виходячи з їх функціонального призначення, можна умовно розділити на чотири групи.

І. Предмети кінської вуздечки. З означених 26 предметів, в першу чергу, виділяються ті, що слугували оздобою кінської вузди: пластинчастий нащічник, круглі бляхи, воронкоподібний предмет, пластика ворворка та шість циліндриків. Саме такі оздобили надійшли від селян і до Імператорської археологічної комісії (Спицын 1906, с. 157-166, рис. 16; 17; 20; 22; 30).

1. *Нащічник* (ДМ-6262³) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 15, кат. 473, табл. VI: 473; Лесков 1974, іл. 7). Розміри: 88 × 58 мм. Золото 500 проби.

Нащічник фігурний «птаходзьобий» (рис. 1: 1). Чільна сторона вкрита⁴ зображеннями. Верхній край пластини утворений сімома виступами, з яких шість округлі, а сьомий, розташований зліва, — із загостреним нижнім краєм. В цьому виступі зображено голову птаха із загнутим коротким дзьобом, підкресленою лінією рота і овальним оком. Птах має видовжену шию і пишній хвіст. Його утворюють шість плавно вигнутих ліній, які вгорі закручені на 1,5 оберта у спіралі, кожна з яких вписана у відповідний округлий виступ верхнього

краю пластини. Ще дві великі спіралі, одна з яких розташована на грудях птаха, об'єднані у S-подібну фігуру. Можливо, вони символізують крила птаха. Нижче розташовані так само поєднані невеликі спіралі, з яких та, що розташована справа, вписана в округлий виступ середньої частини пластини. Певно це стилізоване позначення лап птаха. Окрім того, в середній частині пластини відтворено ще дві невеликі орнаментальні композиції, розташовані відокремлено. Нижня третина пластини декорована хвилястим візерунком, який посилюють три округлі виступи нижнього краю пластини (з них лівий відламаний у давнину). Краї виступів вкриті тонкими насічками. По центру верхньої і нижньої третин пластини припаяно дві невеликі півсфери, що перекривають лінії візерунку. На зворотній стороні пластини — сліди від кріплень двох поперечних скобоподібних срібних петель, розташованих у верхній та нижній частинах пластини і призначених для її закріплення у вертикальному стані⁵.

Подібні нащічники входили до стандартизованого комплексу декору вуздечки «чортотлицького типу» разом з масивним нахрапником зі скульптурною голівкою хижака та щитком, на якому зображено голову ще однієї тварини, і круглими бляхами різного діаметру. Поєднання подібних прикрас властиво для вуздечок, знайдених у більшості «царських» і деяких аристократичних курганах другої — третьої чверті IV ст. до н. е. (див. зведення: Мозолевський, Полин 2005, с. 302; Євдокимов, Данилко, Могилов 2012, с. 87—88). З них:

- *золоті* комплекти походять з окремої кінської могили та поховань коней в Центральній поховальній споруді кургану Огуз (Лесков 1974, с. 25, рис. 7; 12; Фіалко 1987, с. 21; 2003b, с. 169; Boltrik, Fialko 2007, S. 275, Abb. 10), з усіх трьох кінських могил кургану Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 160—166, кат. 45, 48, 50, 52—54), кургану Чмирева Могила (Браун 1906, с. 102—103, рис. 41; 43), з Південної кінської могили кургану Товста Могила (Мозолевський 1979, с. 40—45, рис. 25; 26);

- комплекти зі *срібла* — з кургану Козел (Переводчикова, Фирсов 2005, с. 395—399), Північної кінської могили кургану Товста Могила (Мозолевський 1979, с. 34—35, рис. 21), трьох кінських могил кургану Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 160—167, кат. 44, 46, 49, 51, 55), кургану Чмирева Могила (Браун 1906, с. 102—103, рис. 49), 1-го Лемішевого кургану (ОАК за 1911 г. 1914, с. 33, рис. 61), кургану 12 поблизу с. Володимирівка (Чередниченко и др.

1. Насправді в каталозі йде мова про 27 предметів, а у інвентарній книзі записано 26. Відмінність полягає у кількості пластин із зображенням оленя, яких у каталозі вказано дві (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 485—486), у книзі — одна (Археологический каталог б/г, с. 285, № 11891).

2. З огляду на те, що подібних фібул в скіфській культурі невідомо, цілком можливо, мався на увазі виріб, аналогічний знайденому Н. І. Веселовським у жіночому похованні в північній ніші Центрального поховального комплексу кургану Огуз (ОАК за 1894 г. 1896, с. 80, рис. 125; Болтрик, Фіалко 2011, рис. 2: 2). Це свинцеве коліщатко на дерев'яному держакі, яке, вірогідно, було пряслом до веретена. Нечисленні знахідки таких виробів відомі на античних пам'ятках (Хмелевский 2015, с. 224, 227, рис. 1: 9).

3. Тут і далі вказано інвентарні номери зберігання Музею історичних коштовностей України.

4. За визначенням Р. С. Мінасяна, зображення на аналогічних нащічниках з кургану Чортотлик вирубані насічками (Мінасян 1991, с. 387).

5. У каталозі колекції нащічник названо «запона золотая, с ушком» (Ханенко, Ханенко 1907, с. 15, кат. 473), тобто на той час одне з кріплень ще було цілим. У подальшому воно зруйнувалося і не збереглося. Без сумніву кріплення було срібним, як і в інших аналогічних ситуаціях.

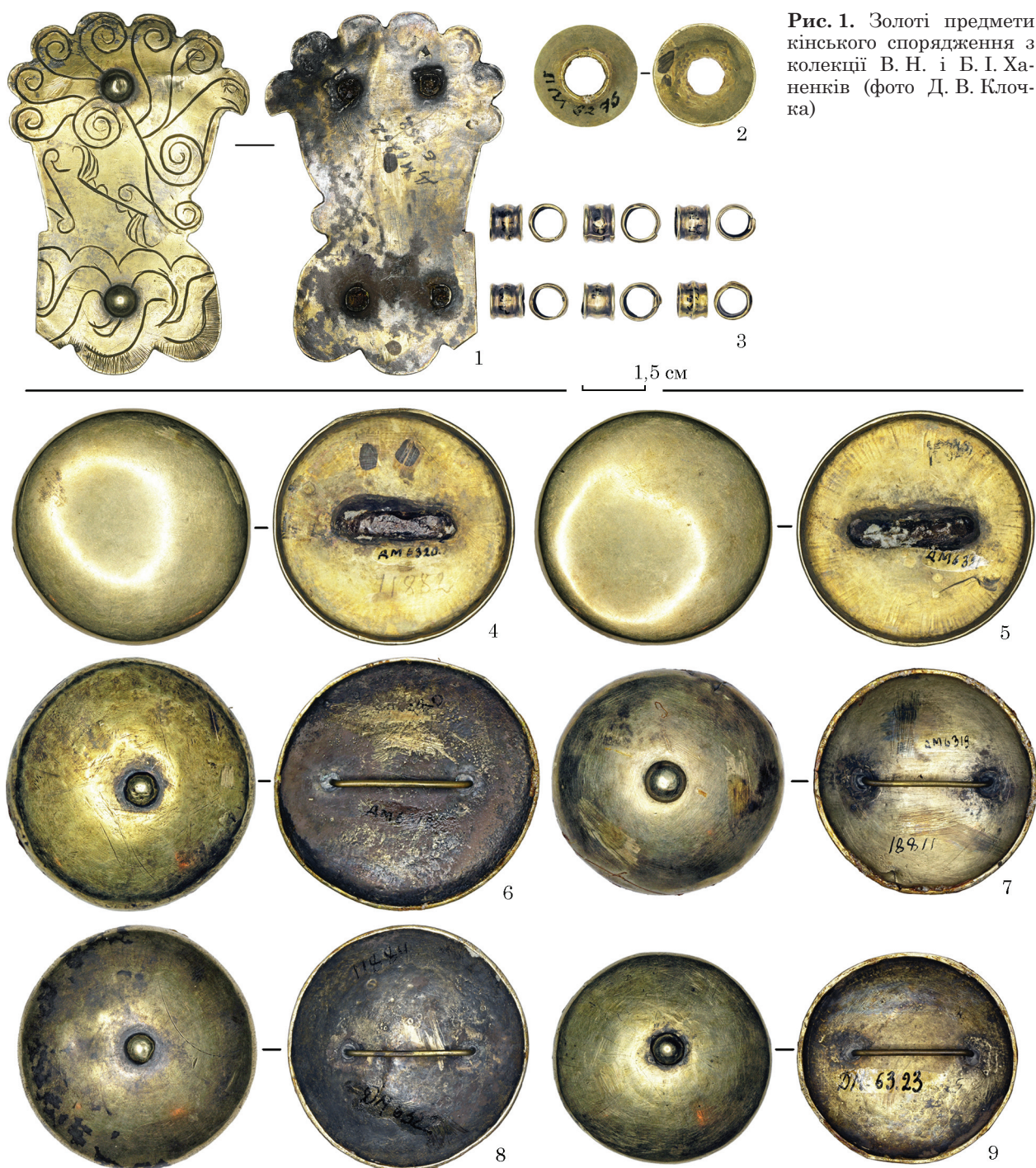

Рис. 1. Золоті предмети кінського спорядження з колекції В. Н. і Б. І. Ханенків (фото Д. В. Клочка)

1975)¹ і кургану 11 групи Часті кургани (Замятин 1946, с. 41—42, рис. 31);

• комплекти з *бронзи* — з курганів Водяна Могила (Мозолевський, Полин 2005, с. 85—88, 302, рис. 19), Мелітопольського (Тереножкин, Мозолевський 1988, с. 132—136, 141, 145, рис. 152: 6—7; 155: 1), Козел (Переводчикова, Фирсов 2005, с. 395—399, рис. 1: 3), Страшна Могила (Тереножкин, Ильинская, Черненко, Мозолевський 1973, с. 138, рис. 21: 3), похован-

ня 4 кургану 10 поблизу с. Мала Лепетиха (Євдокимов, Данилко, Могилов 2012, с. 87—88, рис. 10: 1), а також знайдені на викиді з Бокової гробниці кургану Товста Могила² (Мозолевський 1979, с. 115—116, 141, рис. 99: 1—8) та у складі «тризни» в кургані Чортотлик (Алексєєв, Мурзин, Ролле 1991, с. 153, кат. 19).

Даний комплект можна вважати одним з найбільш стійких серед різноманітних варіантів декору вузди IV ст. до н. е. При цьому, зобра-

1. Срібні предмети зберігаються в колекції Музею історичних коштовностей України (інвентарний № АЗС-3092).

2. У цьому випадку вони були оздобою вуздечок чотирьох упряжних коней, що везли поховального воза.

ження на нащічниках у кожному з комплексів мають свої особливості. Найбільш усталеною була складна фігурна форма пластини¹, а от зображення при дотриманні певного стандарту завжди були індивідуальними. Зображення на нащічнику з ханенківської колекції цілком відповідають тим, що відтворені на аналогічних виробках з кургану Огуз із знахідок 1902 р.

Відмінною була і система кріплень. У більшості випадків в пластинах робилися два квадратні (інколи круглі) отвори. В них було вставлено фігурні литі петлі із штифтами, які були розклепані на лицьовому боці нащічників (Минасян 1991, с. 387, рис. 9). Окрім виробів з Чортомлику така система властива для нащічників з курганів Козел (Переводчикова, Фирсов 2005, с. 395—399, рис. 1: 3), Водяна Могила (Мозолевський, Полин 2005, с. 85, рис. 19: 2, 3), Страшна Могила (Тереножкін, Ильинская, Черненко, Мозолевський 1973, с. 138, рис. 21: 3), Мелітопольського (Тереножкін, Мозолевський 1988, рис. 152: 6, 7; 155: 1), 1-го Лемішевого (ОАК за 1911 г. 1914, рис. 61), № 10 поблизу с. Мала Лепетиха (Євдокимов, Данилко, Могилов 2012, рис. 10: 1) та ін. На золотих нащічниках з Південної кінської могили кургану Товста Могила зі зворотної сторони було припаяно скобоподібні петлі, а розклепаний штифт з лицьового боку перетворився у декоративний елемент (Мозолевський 1979, с. 42—45, рис. 26). Так само облаштовані й нащічники з кургану Огуз та з ханенківської колекції.

Отже можемо стверджувати, що нащічник, який аналізується, походить саме з кургану Огуз. Подібні нащічники завжди були парними. Оскільки до Археологічної комісії у 1902 р. надійшло 7 подібних виробів (Спицын 1906, с. 158), то серед них має бути й парний до описаного предмета.

2—5. *Бляха кругла*, 4 шт. (ДМ-6318, ДМ-6319, ДМ-6322, ДМ-6323) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 15, кат. 475—480, табл. VI: 475—480). Розміри: діаметр 60, 55, 58, 53 мм. Золото 500 проби.

Бляха (рис. 1: 6—9) кругла, опукла, з краями, що незначно загнуті до середини. Поверхня гладенька. В центрі напаяно маленьку півсферу. На звороті припаяно видовжену скобоподібну петлю з дроту діаметром до 2 мм. Найвірогідніше, цю петлю напаяно вже після знахідки. Збереглися сліди давнього срібного припою діаметром до 6 мм.

Подібні бляхи відомі у складі переважної більшості комплексів «чортомлицького типу»: з кінської могили з кургану Огуз (Фиалко 1987, с. 21; Boltrik, Fialko 2007, S. 275, Abb. 10), Північної (вездечка коня 2) і Південної (всі три

вездечки) кінських могил з кургану Товста Могила (Мозолевський 1979, с. 34, 41, 42, рис. 21: 1—3; 25), кургану Козел (Переводчикова, Фирсов 2005, с. 395—397, рис. 1: 3, 4), всіх золотих і срібних вездечкових комплектів з Південної та Середньої кінських могил і одного з чотирьох комплектів² з Північної могили з кургану Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 160—167, кат. 44—46, 48—51), кургану Чмирева Могила (Браун 1906, рис. 57; 58), 1-го Лемішевого кургану (Манцевич 1980, рис. 15) та ін.

Центральний виступ на бляхах з курганів Чортотлик, Козел та ін. має конструктивне значення, оскільки це розклепаний штифт петлі, вставлений у отвір (Минасян 1991, с. 387). Система кріплення така сама, як і на нащічниках. На бляхах з Огузу центральний виступ має лише декоративний характер, тоді як петля на зворотному боці припаяювалася. Аналогічна система кріплення й на бляхах з ханенківської колекції, що може слугувати підтвердженням походження даних чотирьох блях з кургану Огуз. До Археологічної комісії у 1902 р. з цього кургану надійшло 20 подібних блях п'яти різних діаметрів — 67 (4 бляхи), 60 (1), 59 (9), 56 (1) і 52 (5) мм (Спицын 1906, с. 158, рис. 17), що відповідає розмірам блях з колекції та говорить про їхню загальну комплектність: по шість блях до кожного вездечного убору.

6—7. *Бляха кругла*, 2 шт. (ДМ-6320, ДМ-6321) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 15, кат. 479—480, табл. VI: 479—480). Розміри: діаметр 57 мм. Золото 500 проби.

Бляха (рис. 1: 4—5) кругла з пласкою та гладенькою поверхнею. Краї загнуті до середини так, що утворюють невеликий бортик. На звороті припаяно масивні залізні (?) петлі видовженої форми (довжина 27 і 32 мм) з товстого дроту діаметром 7 і 6 мм.

Подібні бляхи відомі у складі інших комплексів, знайдених, зокрема, у кінській могилі в кургані Огуз (Фиалко 1987, с. 21, 22), в курганах Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 161, кат. 45: 7; 164, кат. 48: 6; 165, кат. 52: 7) та Чмирева Могила (Браун 1906, с. 103). Вони використовувалися по дві або, інколи, по чотири в оздобленні сидел разом з довгими фігурними пластинами. За аналогією із зображенням осідланого коня на амфорі з кургану Чортотлик, можна припустити, що вони кріпилися на перетині нагрудного і попружного ременів біля нижнього краю сидла, а отже, в такому разі, в комплекті їх мало бути дві (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 93, 95).

До археологічної комісії у 1902 р. з кургану Огуз надійшло 27 подібних блях (Спицын

1. За визначенням Р. С. Минасяна, пластини аналогічних нащічників з кургану Чортотлик відкоували, а тоді обрізали по краю (Минасян 1991, с. 387).

2. Чому відсутні дані бляхи в трьох комплектах Північної могили і чи має це якимось смислове значення не зрозуміло. Про символіку декору вездечок з кургану Чортотлик див.: Переводчикова, Фирсов 2019, с. 351.

Рис. 2. Золотий предмет (вотолка) кінського спорядження з колекції В. Н. і Б. І. Ханенків (фото Д. В. Клочка)

1906, с. 158, рис. 17) двох різних розмірів — 63 і 58 мм. Зважаючи на всі обставини, можна стверджувати, що бляхи з ханенківської колекції також походять з кургану Огуз.

8. *Конус* (ДМ-6496) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 15, кат. 474, табл. VI: 474; Фіалко 2005, с. 407—408, рис. 1: 1; Фіалко 2006, с. 10—11, іл. 1). Розміри: висота 77—80 мм, верхній отвір — 23 × 24 мм, нижній отвір — 108 × 34 мм. Золото 500 проби.

Конус (рис. 2) у вигляді лійки з круглою вузькою частиною і сплюсненою широкою. Поверхня гладенька. Широкий край не рівний, а оформлений навскісно. Виготовлений з пластини, згорнутої довкола основи. Краї заходять один за одного на 10 мм у місці з'єднувального шва.

Єдиною аналогією конусу є 5 аналогічних виробів, що надійшли до Археологічної комісії у 1902 р. як такі, що походять з кургану Огуз (Спицын 1906, с. 160, рис. 22; Манцевич 1980, рис. 11). Отже, не викликає сумнівів походження даного конуса також з цього кургану.

О. Є. Фіалко цілком слушно пов'язала ці предмети із кінським спорядженням, де їх використовували для підвішування китиць (Фіалко 2005; Фіалко 2006). На думку дослідниці, конуси (вона називає їх *вотолками*) використовувалися попарно і були приналежністю упряжних коней, яких в могилі могло бути троє — на одну упряжку поховального воза (Фіалко 2005, с. 413—414; Фіалко 2006, с. 14—15).

9. *Ворворка* (ДМ—6276) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 489, табл. VI: 489). Розміри: діаметр основи 25 мм, висота 7 мм. Золото 500 проби.

Ворворка (рис. 1: 2) порожниста, у вигляді зрізаного конуса з широкою основою і гладенькою поверхнею.

Аналогічні золоті ворворки знайдено в кінських могилах курганів Огуз (Boltrik, Fialko 1996, Abb. 52007, S. 275, Abb. 10), Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, кат. 45/3, 47/3, 48/3, 50/3, 52/3, 53/3, 54/3), Чмирева Могила (Браун 1906, с. 102) і Товста Могила (Мозолевський 1979, с. 45, кат. 83—88). Також відомі подібні бронзові ворворки, покриті золотим листом. Їх знайдено, зокрема, в курганах Солоха (Манцевич 1987, с. 109, кат. 97; 112, кат. 110; 114, кат. 127), Чмирева Могила (Браун 1906, с. 101,

104, рис. 60¹), Гайманова Могила (Бидзиля, Полин 2012, с. 462, кат. 269/1) та Бердянський (Золото степу 1991, с. 306, кат. 95-d). З курганів Козел і Гайманова Могила походять аналогічні бронзові ворворки (Переводчикова, Фирсов 2005, с. 397; Бидзиля, Полин 2012, с. 199, кат. 6; 210, кат. 17; 217, кат. 30; 219, кат. 36; 223, кат. 46; 408, кат. 207, 454, кат. 263; 462, кат. 269/2). Подібні срібні ворворки також використовували у вузdechці фракційці (Агре 2011, с. 118, обр. IV-15: с; IV-16).

З кургану Огуз до Археологічної комісії у 1902 р. надійшло 3 ворворки з гладенькою поверхнею і 5 гранчастих (Спицын 1906, с. 160, рис. 30). Цілком вірогідно, що ворворка з ханенківської колекції також походить з цього кургану.

10—15. *Пронизка*, 6 шт. (ДМ-6260/1—6) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 490—495, табл. VI: 490—495). Розміри: довжина 6—7 мм, діаметр 8—9 мм. Золото 500 проби.

Пронизка (рис. 1: 3) з опуклою центральною частиною (часто з вираженим центральним ребром) і широкими отворами, на краю яких пластинка загнута досередини десь на 1 мм. Виготовлена з невеликої прямокутної пластини, на якій було відтворено рельєф. Потім пластину було скручено у трубку, а накладені один на одного краї з'єднані.

З кургану Огуз до Археологічної комісії у 1902 р. надійшло ще декілька подібних виробів із золота, срібла і кістки² (Спицын 1906, с. 161, рис. 18; 20; Вахтина 2019, фото на с. 639), у тому числі з розкопок В. Н. Рота (ОАК за 1902 г. 1904, с. 64; Манцевич 1980, с. 288). Золоті пронизки такого ж типу знайдено в кінській могилі, що супроводжувала впускне поховання в кургані Солоха (Манцевич 1980, с. 288; 1987, с. 109, кат. 93, 94). А. П. Манцевич пов'язала їх з декором вузdechкових ременів та порівняла із прикрасами коня Олександра Македонського, зображеними на відомій мозаїці «Битва

1. У даному випадку поверхня ворворки були вкриті рельєфним орнаментом, що перетворив її на своєрідну розетку.

2. За даними О. А. Спіцина, пронизка аналогічної форми була виготовлена із кістки (Спицын 1906, рис. 20), тоді як пронизки з коштовних металів мали іншу форму (Спицын 1906, рис. 18). Хоча не виключається певна плутанина у позначенні рисунків предметів.

на Іссі», що зберігається в Археологічному музеї Неаполя (Манцевич 1980, с. 288, рис. 16). Подібні золоті циліндрики (пронизки) було знайдено в Центральній гробниці (катакомба «Д») Олександропільського кургану разом з іншими подібними виробами (Полин, Алексеев 2018, с. 116, рис. 54: 15), але контекст їх використання не зрозумілий. Срібні пронизки близької форми та розмірів разом з біконічними виробами знайдено в похованні 2А (кінському) в кургані Соболева Могила. Зафіксовано, що більші біконічні пронизки прикрашали нащичний ремінь, а дрібніші, вірогідно, знаходилися на ремнях повода (Мозолевський, Полин 2005, с. 162, 188, кат. 80, рис. 106; 111: 7—10). Такі ж пронизки походять і з поховання 5 цього ж кургану, але їх використання в даному випадку не зрозуміле (Мозолевський, Полин 2005, с. 166, 194, кат. 109). Подібні золоті пронизки, прикрашені по обом краям насічками, знайдено в складі золотих прикрас кінської вуздечки у фракійському комплексі кінця IV — початку III ст. до н. е. з місцини Сіліхляр поблизу м. Приморсько в Болгарії (Balabanov, Pontov 2018, р. 8, 10, fig. 13—14). Більш видовжені золоті пронизки, що прикрашали вуздечку, походять з кургану 1/1897 поблизу с. Вовківці у Посуллі (Ханенко, Ханенко 1899, с. 30, кат. 403, табл. XXIII). А у фракійському кургані Голямата Могила знайдено вуздечкові срібні трубочки, що мали форму здвоєних пронизок означеного типу (Агре 2011, с. 119—120, обр. IV-19; IV-20).

Цілком вірогідно, що шість пронизок з ханенківської колекції походять з кургану Огуз, де були знайдені разом з іншими предметами кінського спорядження.

Отже можна впевнено стверджувати, що всі **предмети декору вуздечок**, що потрапили до археологічного зібрання В. Н. та Б. І. Ханенків, є частиною комплексу таких самих предметів, що надійшли до Археологічної комісії, а згодом — до Ермітажу. Виходячи з кількості золотих нахрапників (Спицин 1906, с. 159) та «птаходзьобих» нащичників, можна визначити, що загалом було 4 вуздечкових комплекти, до складу яких входили стандартні предмети, характерні для оздоблення вуздечок «чортотлицького типу»: фігурний нахрапник, два пластинчасті «птаходзьоби» нащичники, 6 круглих блях з центральною опуклиною та 2 ворворки. При цьому круглі бляхи мали різні розміри: дві менші (в даному випадку діаметром 52 або 56 мм) кріпилися на місці з'єднання ремнів з псаліями, дві середні (59—60 мм) — на місці з'єднання нащичного ремня з нахрапником, і дві більші (67 або 60 мм) — на місці з'єднання нащичного ремня з налобним. Таке розташування, зокрема, було зафіксовано в Південній кінській могилі кургану Товста Могила (Мозолевський 1979, с. 40—41). Аналогічні комплекти оздоблення вуздечки знайдено в кургані Огуз в кінській могилі, розташованій на захід-

ній доріжці до Центральної поховальної споруди (Boltrik, Fialko 2007, Abb. 10—11).

Одночасно селянами було знайдено й срібні предмети декору вуздечок, виконані у фракійському стилі. На думку А. П. Манцевич, ці предмети пов'язані з вуздечками трьох коней (Манцевич 1980; див. також: Фіалко 1995, с. 141—144, рис. 8—10). На думку Ю. В. Болтрика та О. Є. Фіалко, з них два комплекти з фаларами, прикрашеними кінськими головами, знаходилися не в дромосі Центральної поховальної споруди, а в Південній гробниці, де могла бути похована служителька культу (Болтрик, Фіалко 1987, с. 25, 26; Фіалко 1994, с. 143).

Серед знахідок також присутні численні предмети оздоблення сідел. Аналогічні предмети знайдено й у кінській могилі кургану Огуз у 1980 р., завдяки чому відомо, що комплект оздоблення одного сидла складала 4 довгі фігурні пластини з тонкого листа золота і, щонайменше, 2 круглі пласкі бляшки типу кат. 6—7 (рис. 1: 4—5; Фіалко 1987). Виходячи з того, що до Археологічної комісії у 1902 р. надійшли 19 передніх і до 20 задніх фігурних пластин, а також 27 золотих блях (до них додаються ще 2 бляхи з ханенківської колекції), сідел мало б бути 9 або 10¹. Оскільки відомо тільки 7 вуздечкових комплектів, то не виключено, що ще 2 або 3 комплекти не потрапили до Археологічної комісії або ж до якихось відомих нині колекцій. У зв'язку з цим звернемо увагу на золотий ажурний нащичник, також виконаний у фракійському стилі (Спицин 1906, с. 159, рис. 28), але некомплектний до відомих огузьких предметів. За матеріалом виготовлення він не має аналогів серед скіфських комплексів, де знайдено виробу у фракійському стилі або зі срібла (Огуз, Козел, Хомина Могила, Покровський курган, Чмирева Могила та ін.), або із бронзи (Краснокутський курган). За стилістикою зображень нащичник відповідає виробам з власне фракійських комплексів (Фіалко 1995, с. 114).

Отже можна припустити, що предмети декору вуздечки 2 або 3 коней під час розподілу награбованого поміж копаками потрапили до тих із них, хто зумів приховати коштовні предмети², а потім, можливо, продати торговцям, як це сталося із частиною вуздечкового комплекту, що потрапив до родини Ханенків. Тільки доля тих предметів залишилася невідомою.

1. Ю. В. Болтрик та О. Є. Фіалко припускали, що в дромосі Центральної поховальної споруди селянами було знайдено мінімум 11 кінських уборів (Болтрик, Фіалко 1987, с. 25; 2016, с. 123; Болтрик, Фіалко 1991, с. 178; Фіалко 1994, с. 142).
2. О. Є. Фіалко віднесла золотий нащичник до комплекту 3, але водночас припускала, що він міг належати до іншого гарнітуру, втраченому при пограбуванні (Фіалко 1995, с. 114).

Рис. 3. Золоті предмети з колекції В. Н. і Б. І. Ханенків (фото Д. В. Клочка)

До спорядження коней відносяться й предмети, що склали комплекс нагрудних прикрас. Вони виготовлені із золота, срібла і бронзи та, вірогідно, належали до кількох комплектів — можливо, 1 або 2 золотих та 1 срібного (Спицын 1906, с. 159, рис. 19, 21, 23; Манцевич 1980, с. 282, рис. 10; 11). Оскільки відсутні будь-які дані про поховальний кортеж, то можна припустити, що золоті конуси також були належністю верхових коней і могли бути задіяні як попарно, так і по одному, що більш імовірно. В такому разі практично всі коні, поховані у дромосі Центральної споруди кургану Огуз, мали ті чи інші нагрудні прикраси: нагрудник з підвісками або вотолку.

II. Посуд. 16. Оббивка дерев'яної чаші (ДМ-6261) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 481, табл. VI: 481; Ганіна 1968, іл. 6). Розміри: 52 × 41—42 мм. Золото 520 проби.

Оббивка (рис. 3: 1) прямокутної форми, куточки округлені, верхня частина загнута на 10—13 мм. Край оббивки по всьому периметру прикрашений дрібним перлинником. В центрі — рельєфне правостороннє зображення лева, який стоїть, опустивши голову. Голова звіра невелика, округла, з виділеними двома

рисками левиними «вусами», великим круглим оком і роззявленою пащею, в якій не позначено зуби. Вуха довгі, знаходяться біля щелепи і не виходять за межі шиї. Верхній контур голови продовжує контур плавно вигнутої шиї і тулуба. На шиї показано пасмо гриви у вигляді кількох простих завитків. Ліві лапи звіра виставлені дещо вперед, праві відведені назад. Всі чотири лапи стрункі, кисті із масивними загнутими пазурами. Плече і стегно виділені у рельєфі. Хвіст, показаний рифленням, притиснутий до стегна, його кінчик, перетворений у пташину голову з великим круглим оком і загнутим дзьобом, знаходиться між двома задніми лапами.

По краю оббивки пробито отвори (4 внизу, 3 угорі, по 2 з боків) для закріплення оббивки на стінці чаші. Збереглося 5 заклепок товщиною 1,1—1,4 мм, виготовлених із скручених золотих листочків і розклепаних на кінцях. Дві заклепки угорі (справа і в центрі) довжиною 3,4 мм скріплюють основну і загнуту частини оббивки. Зліва заклепка закріплена тільки в загнутій частині оббивки, поряд пробито ще один отвір. Заклепка в центральній частині має довжину 4,2 мм, що відповідає дерев'яній стінці по-

судини, яка плавно потовщувалася від вінця до дна.

Зображення абсолютно оригінальне. Певною аналогією можуть слугувати зображення хижаків на золотих прямокутних оббивках дерев'яних чаш з курганів Чабанцова Могила (Мозолевський 1980, с. 83—84, рис. 19: 3) і Мала Цимбалка (Алексеев 1995, с. 53, 54, 58, рис. 1: 3; 3: 2). Композиція розташування фігур звірів є подібною, але стилістичні прийоми відтворення образів використано інші. Близькими, але все ж таки іншими, є також зображення левів на оббивці піхов меча з кургану 16 з розкопок І. І. Ушакова в 1901 р. (Ушаковського кургану) поблизу ст. Єлизаветовської на Нижньому Дону (Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 219) і на золотих пластинах із зображенням лева з кургану Солоха (Манцевич 1987, с. 66—67, кат. 45).

Комплекс Малої Цимбалки датується третьою — початком четвертої чверті V ст. до н. е. (Алексеев 1995, с. 58), таким самим часом можна датувати й нечисленні знахідки з кургану Чабанцова Могила (Полин 2014, с. 199). Ушаковський курган В. П. Шилов датував першою половиною IV ст. до н. е. (Шилов 1966, с. 191), а Є. В. Власова — останньою чвертю V ст. до н. е., зазначивши, що обкладка піхов може бути датована ранішою датою, оскільки її набидали двічі (Власова 1996, с. 13; також: Манцевич 1987, с. 71; Канторович 1998, с. 158—159; ін.). Близьким часом А. П. Манцевич датує і солохську пластину (Манцевич 1987, с. 68). Виходячи з наведених аналогій, ханенківську оббивку дерев'яної чаші, найвірогідніше, можна датувати в межах другої половини V ст. до н. е. До трьох означених оббивок дерев'яних чаш із повнофігурними зображеннями хижаків можна додати і знахідку оббивок в кургані Казенна Могила (Рябова 1984, с. 41, 42, рис. 5: 13). Вірогідно, це була певна хронологічна і локальна група виробів, особливість якої можна зрозуміти вже з аналізу загального історико-культурного контексту.

Водночас, комплекс кургану Огуз загалом датується в межах другої половини IV ст. до н. е.¹ Отже оббивка із зображенням лева не могла належати до знахідок з кургану Огуз, а походить з якогось іншого степового кургану, пограбованого селянами десь у перші роки XX ст.

III. Прикраси. Третя група коштовних предметів складається з індивідуальних жіночих прикрас: золота сережка з намистиною, два

1. На думку О. Є. Фіалко, основне ядро речового комплексу «відноситься до другої половини, останньої третини» IV ст. до н. е. (Фіалко 1993, с. 15). А. Ю. Алексеев запропонував близьку дату — 330—325 рр. до н. е. (Алексеев 2003, с. 269). За С. В. Поліним, дату всіх комплексів Огузу можна розглядати в межах 350—340 рр. до н. е. (Полин 2014, с. 383—384).

кільця-сережки, перстень з випуклим щитком, деталь прикраси у вигляді фігурки птаха.

17. *Сережка з підвіскою-намистиною* (ДМ-6263). Розміри: діаметр — 22 мм, товщина дроту 1,5 мм; намистина 15 × 9 мм. Золото 958 проби.

Сережка (рис. 8: 8) у вигляді кільця з дроту, кінці якого загострені і заходять один за одного. Намистина з «вічками» у формі масивного кільця, з жовтого глухого скла, з сімома «вічками» — вкрапленнями білого кольору, посередині яких знаходиться сине нерівне коло, яке оточує тонке сине кільце. Шість менших «вічок» розташовані поряд один одного попарно, одне велике — на протилежній стороні намистини.

За класифікацією В. Г. Петренко, сережка відноситься до типу 30, четвертого варіанту (Петренко 1978, с. 37, табл. 25: 14—22, 24, 26—30). Такі прикраси були знайдені переважно у Степовому Причорномор'ї і Подніпров'ї, поодинокі вироби — в Лісостеповому Подніпров'ї та Середньому Подонні (Петренко 1978, с. 37; Клочко, Білан, Березова, Величко 2021, с. 98). Водночас, аналогії намистині вдалося знайти тільки в пам'ятках елліністичного часу (Алексеева 1975, табл. 14: 81, 85; 16: 56, 59). Зважаючи, що для деяких речей із колекції В. Н. та Б. І. Ханенків, що походять з покупок у торговців старожитностями, властивий комплікативний характер, таке поєднання цілком можливе.

18, 19. *Сережки кільцеподібні*, 2 шт. (ДМ-6277, ДМ-6278) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 487—488, табл. VI: 487—488; Клочко, Березова 1999, с. 40; Клочко, Білан, Березова, Величко 2021, с. 44, кат. 38). Розміри: 23 × 22 мм; 23,5 × 22 мм. Золото 980 проби.

Сережки парні (рис. 3: 10—11) — кільцеподібні, з круглого у перетині дроту діаметром 2,4 мм. Кінці рівно обрізані та щільно підходять один до одного. Одна сережка дещо деформована.

За класифікацією В. Г. Петренко, сережки відносяться до типу 30, першого варіанту (Петренко 1978, с. 37, табл. 25: 8—11). Вони були розповсюджені переважно у Степовому Причорномор'ї, де відомі за знахідками у похованні 4 кургану 27 в с. Кут, курганів 5, 16, 21 поблизу с. Златопіль (Березовець 1960, с. 73, рис. 26: 5; Клочко та ін. 2021, с. 95—96) та ін.

20. *Перстень* (ДМ-6268) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 496, табл. VI: 496). Розміри: діаметр дужки 20 мм, діаметр щитка 15 × 18 мм, висота 5 мм. Золото 520 проби.

Перстень (рис. 3: 9) — з випуклим круглим щитком і плоскими дужками (ширина 1 мм в середній частині), що загострюються на кінцях і заходять один за одного.

За класифікацією В. Г. Петренко, відноситься до розділу II (пластинчасті), типу 7, варіанту «д» скіфських пернів (Петренко 1978, с. 61, табл. 51: 41). Це один з провідних типів скіфсь-

ких прикрас IV ст. до н. е., властивих для багатьох царських та аристократичних комплексів степового Причорномор'я.

21. *Деталь прикраси у вигляді фігурки птаха* (ДМ-6267) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 484, табл. VI: 484; Онайко 1970, с. 106, кат. 500: о). Розміри: 34 × 22 мм. Золото 700 проби.

Фігурка птаха (рис. 3: 7) — об'ємна, порожниста. Виготовлена з двох половинок. Схематично відтворює водоплавного птаха з характерною поставою голови, мигдалеподібним тулубом і коротким невираженим хвостиком. Крила показано у рельєфі. Водночас до правого і лівого боків припаяно рельєфні пластини із штампованими зображеннями двох крил, що загнуті гачком уперед. Нижня частина крил орнаментована округлими опуклинами, верхня — гладкими валиками, що імітують довге контурне пір'я. Пластини відрізняються розмірами і елементами зображення. Дуже вірогідно, що це наслідок давнього ремонту або, навіть, пізньої доробка. В нижній частині фігурки збереглися сліди кріплення до якоїсь основи. У видовженому дзьобі закріплено кільце із скрученої пластинки, в яке вставлено ще одне кільце, яке, ймовірно, було частиною невеликого ланцюжка, до якого кріпилася якась підвіска.

Подібні деталі прикрас відомі за знахідками у Північній гробниці кургану Гайманова Могила (Бидзиля, Полин 2012, с. 393—394, кат. 179). Це чотири складних вироби у вигляді фігурок птахів (качок), припаяних до пласкої основи, з підвішеною до дзьоба амфороподібною підвіскою. На думку С. В. Поліна, вони були деталями жіночого головного убору. З кургану Куль-Оба походить золота шпилька, до хвилястої голівки якої припаяно порожнисту фігурку качки (Дюбрюкс 2010, рис. 232). В кількох випадках порожнисті фігурки качок, закріплені на підставках, використовувалися як деталі нагрудних прикрас. Такими є знахідки з Дієвого кургану (Лесков 1974, с. 31—32, іл. 22), Чмиревої Могили (Онайко 1970, табл. XXXVI: 458), кургану Куль-Оба (Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 146—147, кат. 85, табл. 15; 24) і кургану 4 поблизу с. Архангельська Слобода (Лесков 1974, іл. 62). Але в даних випадках до фігурки не кріпилися ланцюжки. Деяко осторонь знаходиться знахідка з кургану Малий Огуз: це дві порожнисті фігурки качок з позначеними лапками (Спицын 1906, с. 167, табл. XIV: 17). До дзьоба одного з птахів приєднано невелике кільце, але сама підвіска не збереглася. Друге кільце припаяно до грудей, і до нього приєднано невеликий ланцюжок з підвіскою у вигляді шишечки.

Виходячи з наведеного кола аналогій, можна припустити, що фігурка птаха з ханенківської колекції використовувалася як оздоба головного убору, як це припускається і по відношенню до виробів із Гайманової Могили.

В усіх означених виробах образ качки відтворено доволі чітко з більшою чи меншою конкретизацією деталей. Натомість зображення на фігурці з ханенківської колекції спрощено-стилізоване, а напаяні крила додають йому незвичної оригінальності. Зображення крил подібної стилізованої форми застосовувалися у IV ст. до н. е. при відтворенні різних фантастичних істот, зокрема, й грифонів (Полідович 2015, с. 104—129). Можливо, такі крила і в даному випадку свідчать про те, що відтворено не реального птаха, а фантастичного.

Техніка припаявання накладного крила до порожнистої фігурки є рідкісною. Застосовувалася вона тільки при виготовленні серії сережок з об'ємною фігуркою сфінкса, що сидить на прямокутній підставці. Найбільш вишукані з художньої та технічної точки зору вироби походять зі Старшого Трьохбратнього кургану (Кирилин 1968, с. 184, рис. 5; Трейстер 2018, с. 112—113, кат. 14, табл. 57; 106) і Північної гробниці кургану Огуз (Болтрик 1981, фото на с. 233), а більш спрощені — з Дієвого кургану (Спицын 1906, с. 170, табл. XIII: 18; Лесков 1974, іл. 25) і північно-західної камери Центральної гробниці кургану Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, кат. 116). З Бокової жіночої гробниці Великого Рижанівського кургану походять сережки з фігурками крилатого лева, виготовленими аналогічним чином (Скорий, Хохоровский 2018, с. 94—95, рис. 182).

IV. Нашивні пластини. 22. *Пластина із зображенням оленя*¹ (ДМ-6275) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 485—486, табл. VI: 485—486; Онайко 1970, с. 106, кат. 500: л; Грібкова 2010, с. 51; 2012а, с. 64; 2012б, с. 138; Канторович 2015, с. 328, 1142; Бабенко 2018, с. 609). Розміри: 24 × 22 мм. Золото 500 проби.

Пластина (рис. 3: 2) прямокутної форми із заокругленими кутами, по периметру оточена широкою рельєфною рамкою, що імітує плетену косичку. Центральне поле пластини заповнене повернутою вліво фігурою оленя з піднятою головою і підігнутими ногами. Морда тварини і згин її передньої ноги частково перебивають рамку. В центрі овальної центральної частини голови виділяється кругле око, на підтрикутній морді однаковими насічками позначено ніс і пащу, позаду голови — довге вухо. З маківки відходить крона рогів, що складається з двох передніх вигнутих відростків і довгої та непропорційно масивної задньої гілки, на якій чотири відростки показані видовженими трикутниками. Роги лежать на крупі оленя та продовжуються до рамки. Тулуб з наміченими ребрами піднятий над підігнутими ногами, нижні частини яких розташовані на одній лінії так,

1. За даними каталогу, пластин було дві (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 485—486), але до музею надійшла тільки одна. Вірогідно, в даному випадку укладачі каталогу помилилися.

що переднє копито лежить на задньому. Короткий хвостик опущений. Краї пластини майже рівномірно загнуті на 1 мм. В кутках пробито отвори для нашивання.

А. Р. Канторович відніс дане зображення до 3-го варіанту завадсько-акмечетського типу (I-1-I-3), що датується у межах другої половини IV — першої половини III ст. до н. е. (Канторович 2015, с. 324—325, 328—329, рис. на с. 1440), а за особливостями форми рогів порівняв дані оленів із самцями лані (Канторович 2015, с. 324; див. також: Бабенко 2018, с. 610).

Дві пластини з аналогічним зображення оленя знайдено в похованні 1 кургану 12 поблизу с. Володимирівка (правобережжя Степового Подніпров'я), розкопаного Верхньотарасівською експедицією ІА АН УРСР під керівництвом М. М. Чередниченка у 1975 р. (Чередниченко и др. 1975, с. 269, рис. 52: 1)¹. Зображення на 6 пластинах з кургану поблизу с. Будки (Посулля), розкопаного С. А. Мазаракі у 1897 р. (Ханенко, Ханенко 1899: с. 31, кат. 416, табл. XXIV: 416; Грїбкова 2010, с. 50—51, рис. 7; Грїбкова 2012, с. 133, рис. 1: 4), незначно відрізняється оформленням косички, передніх відростків рогів, позначення ока, моделювання тіла. Ще одне подібне зображення оленя на нашивній пластині було знайдено Н. І. Веселовським під час дослідження в 1891 р. центрального поховання в Діівому кургані (ОАК за 1891 г. 1893, с. 73—74, рис. 54)². Це зображення відрізняється деякими особливостями трактування рогів, моделюванням тіла, а найголовніше — оформленням рамки: косичка в даному випадку направлена в іншу сторону.

Близький, але все ж відмінний образ оленя відтворено на пластинах із Олександропільського кургану (Древности Геродотовой Скифии 1866, табл. VIII: 23, Бабенко 2018, с. 608—610, рис. 5: 1—3) та аналогічним їм з кургану 1 поблизу с. Дуровка в Середньому Подонні (Пузикова 1966, рис. 29: 2)³. Ще один варіант даного образу представлено на срібних вуздечкових

бляшках з кургану поблизу с. Покровка (Спицын 1906, с. 173, рис. 42; Канторович 2015, с. 1142).

23. *Пластина із зображенням Афіни та лева* (ДМ-6265) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 483, табл. VI: 483; Лесков 1974, обкладинка; Грїбкова 2008, с. 54, рис. 3: б). Розміри: 24 × 23 мм. Золото 750 проби.

Пластина (рис. 3: 3) з рельєфним зображенням голови Афіни⁴ у шоломі в профіль вліво і голови лева в профіль вправо. Лице богині має правильні риси. Шолом показано з низьким гребенем, широким налобником, що звужується до скронь і закінчується завитком, який із-зовні оточений широкою щіткою гребеня. Від завитка спускається невеликий трикутний нащічник, край якого виділено додатковою рельєфною лінією. З-під шолома на шию спускається пряме волосся. Праву частину пластини займає голова лева з вишкіреною пащею. Внутрішній контур голови виділено смужкою дрібних насічок. За лобом трьома трикутниками показано гриву. Лице людини і морда звіра розташовані дзеркально-симетрично одне до одного. Для пришивання пластини було пробито чотири отвори. У верхньому правому отворі — тоненьке кільце із золотої дротинки діаметром 3,5 мм. Вірогідно, кільце пізнього походження. Можна припустити, що таким чином торгівці видавали платину за медальйон.

Дві аналогічні пластини походять з розкопок Н. І. Веселовського Центральної поховальної споруди кургану Огуз (ОАК за 1894 г. 1896, с. 80, рис. 114; Фиалко 2003, с. 130, рис. 1: 3), отже можемо припустити, що й пластина з колекції родини Ханенків походить з того ж комплексу. Хоча так само вона могла бути знайдена й в іншому комплексі. Зокрема, три аналогічні пластини, можливо, виконані тим самим штампом, походять з південно-східної камери Центральної поховальної споруди кургану Чортотлик (Алексеев 1986, с. 69, кат. 31; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 249, кат. 212: 26)⁵. Інші штампи представлено знахідками в курганах Куль-Оба (Копейкина 1986, с. 59—60, кат. 30, 30а, с. 154, рис. 30; Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 72—77, кат. 16, табл. 7; 19), Мелітопольському (Тереножкин, Мозолевский 1988, с. 87, рис. 97; 98: 18), Козел (Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014,

4. Про інтерпретацію образу див. докладно: (Грїбкова 2008, с. 54—57; Журавлєв, Новикова, Шемаханская 2014, с. 74—76).

5. Д. В. Журавльов, Є. Ю. Новікова і М. С. Шемаханська вважають, що пластини з Огузу і Чортотлику належать до різних штамів, а, натомість, поєднують в межах одного варіанту зображення з Куль-Оби і Чмиревої Могили, з одного боку, з Чортотлику і Мелітопольського кургану, з іншого (Журавлєв, Новикова, Шемаханская 2014, с. 76—77), хоча вони відрізняються між собою в багатьох деталях.

1. Пластини зберігаються в Музеї історичних коштовностей України, інвентарний № АЗС-3103/1—2.
2. Н. А. Онайко помилково віднесла знахідки двох золотих пластин в цьому кургані до кургану, дослідженого того ж року Н. І. Веселовським поблизу с. Шульгівка (Онайко 1970, с. 160, кат. 498: д) і така атрибуція, на жаль, закріпилася у літературі (Алексеев 1984, с. 66; Бессонова 2009, с. 37; Грїбкова 2010, с. 51; Грїбкова 2012, с. 133; Канторович 2015, с. 1142 та ін.). На дану помилку звернув увагу Л. І. Бабенко (Бабенко 2018, с. 609), але він не співставив, що у звіті за 1891 р. мова йшла саме про Діів курган, «що знаходиться за 3-ю версти від Огузу на південі», оскільки ця назва була вказана вже згодом, коли в кургані було знайдено бокову гробницю (ОАК за 1897 г. 1899, с. 31).
3. На думку Л. І. Бабенка пластини з Олександропільського і Дуровського курганів виготовлено одним штампом (Бабенко 2018, с. 609).

с. 72, 76)¹, а також у центральному похованні кургану 29 групи II поблизу с. Вільна Україна (Лесков 1974, с. 78, іл. 75; Грібкова 2008, с. 53, рис. 2). Рання версія зображення представлена бронзовими бляшками з 2-го Семибратнього кургану і кургану 17 некрополя Німфея, що датуються в межах другої половини V ст. до н. е. (про їх феномен див.: Журавлєв, Новикова, Шемаханская 2014, с. 72—77; Полидович, Величко 2018, с. 82—84).

24. *Пластина із зображенням Афіни та лева* (ДМ-6264) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 482, табл. VI: 482; Ганіна 1968, іл. 6; Грібкова 2008, с. 53, рис. 3: а). Розміри: 27 × 25 мм. Золото 750 проби.

Пластина (рис. 3: 4) подібна до попередньої, але виконана іншим штампом, на що було звернуто увагу ще в каталозі колекції В. Н. і Б. І. Ханенків (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 482). Відмінності полягають у трактуванні наробника: в даному випадку його зображено у вигляді широкої стрічки із 4 смужок, переданих рельєфними лініями. Збоку ця стрічка сплітається у вузол з аналогічною стрічкою на 3 смужки, яка спускається вниз, замінюючи волосся, відтворене на пластинах попереднього штампу. З-під стрічки спускається нижня частина трикутного нащічника від шолома. Морду лева зображено у невеликому розвороті, показано прямий ніс із зморшками, що утворюються при оскалі; вуса, виділені трьома лініями; підтрикутне вухо і пасма гриви. Можливо, в нижній лівій частині пластини було відтворене ще якесь зображення, але наразі воно незрозуміле. Зі зворотного боку припаяно 3 кільце-подібні петельки для пришивання, а у верхній частині — пробито отвір².

Аналогічні пластини походять з бокової гробниці кургану Чмирева Могила (ОАК за 1909—1910 г. 1913, с. 130, рис. 192; Онайко 1970, с. 106, 207, кат. 496г, табл. ХLI: 496г). Зважаючи на стилістичну унікальність даних пластин та складну історію досліджень цього кургану (ОАК за 1909—1910 г. 1913, с. 130) не можна виключати можливості, що в період між розкопками 1899 і 1909 р. поховальні комплекси були частково пограбовані місцевими селянами, а якісь знахідки потрапили до торговців старожитностями. І однією з них є пластина із

зображенням Афіни та лева, що потрапила до колекції В. Н. та Б. І. Ханенків.

25. *Пластина із зображенням голови бика* (ДМ-6279) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 497, табл. VI: 497). Розміри: 16 × 18 мм. Золото 580 проби.

Пластина (рис. 3: 5) — прямокутної форми із зображенням голови бика в фас. Зображення дещо схематичне, рельєфно підкреслено вилиці, прямий ніс, широкі дугоподібні брови та мигдалеподібні очі тварини. На голові вінок з листя видовженої форми, чоло кудлате. Роги широко посаджені, прямі. В куточках пластини — 4 отвори для пришивання.

В скіфських пам'ятках аналогічні пластини не відомі. Подібна пластина з невідомим провенансом, що походить з Херсонського обласного краєзнавчого музею та на початку 1960-х років була передана до Києва, зараз зберігається в колекції Музею історичних коштовностей України.

26. *Пластина із зображенням квітки* (ДМ-6266) (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 498, табл. VI: 498; Онайко 1970, с. 106, кат. 500: у). Розміри: 12 × 15 мм. Золото 750 проби.

Пластина (рис. 3: 6) — прямокутної форми з тисненим зображенням квітки лотоса (?), яка утворена двома парами видовжених пелюсток та проростає з розлого листя з хвилястим краєм. По центру квітки — три тичинки. Вздовж нижнього краю пластини — смужка невеликих опуклин. В куточках пластини пробито 4 отвори для пришивання.

Ця пластина також є унікальною. Мотив квітки лотоса був розповсюдженим в античному мистецтві і похідному від нього — греко-скіфському. Пластини зі схожим мотивом — квітка, що проростає з розлогого листя, — однак, інші за стилістикою та передачею форми, відомі за матеріалами в пам'ятках IV ст. до н. е. Контурні зображення подібної квітки походять з Північної гробниці кургану Огуз (Фіалко 2003, с. 131, рис. 3: 25), Шульговського кургану (ОАК за 1890 г. 1892, рис. 9), Південної гробниці кургану Гайманова Могила (Бидзиля, Полин 2012, рис. 226: 8—10) та ін. (див. повне зведення та варіанти мотиву: Бидзиля, Полин 2012, с. 501—502). Відома також серія зображень двох квіток (лілеї і лотоса) на невеликих прямокутних пластинах, обрамлених косичкою. Вони знайдені в Центральній гробниці кургану Огуз (Фіалко 2003, с. 131, рис. 3: 25), камері 4 Центральної поховальної споруди кургану Чортотлик (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 172, кат. 77), жіночій гробниці Мелітопольського кургану (Мозолевський, Тереножкін 1988, с. 93, кат. 45, рис. 95: 6), дитячому похованні у Боківій гробниці кургану Товста Могила (Мозолевський 1979, с. 143, рис. 126: 12), Південній гробниці кургану Гайманова Могила (Бидзиля, Полин 2012, с. 475—476, кат. 290, рис. 226, 6—7; 719), похованні 2 кургану Вишнева Мо-

1. Інформація про те, що пластини із зображенням Афіни та лева було знайдено і в кургані Верхній Рогачик (Онайко 1970, с. 106, кат. 493е; Болтрик, Фіалко 2007, с. 58, 59, рис. 3: 1; Грібкова 2008, с. 54; ін.) є помилковою, оскільки до опублікованого фото із знахідками в цьому кургані (ОАК за 1913—1915 г. 1918, рис. 221) випадково потрапили і предмети з кургану Чмирева Могила. Детально про це див.: (Бабенко 2015).
2. Можна припустити, що отвір пізнього походження, і що й дану пластину торговці видавали за медальйон. Проте відомі й ситуації, коли відламане кільце ще в давнину замінювали на отвір.

гила (Болтрик, Фіалко 2007, с. 59, рис. 2: 10). Проте, зображення, що розглядається, відрізняється від перелічених зображень квітки лотоса, тим що в центрі позначено не пелюстку з трикутною верхівкою, а три тичинки.

Зважаючи на нерівну форму пластини (її краї ніби нерівно відрізані) та абсолютно нетиповий перлинник вздовж нижнього краю, складається враження, ніби ця пластина була вирізана з якогось іншого виробу.

Цікаво, що як і в випадку з попередньою пластиною із зображенням голови бика, єдина безпаспортна аналогія також походить з фондів Херсонського обласного краєзнавчого музею та нині зберігається в Музеї історичних коштовностей України. Наразі тривають пошуки їх можливого місця походження.

Висновки. Таким чином, золоті предмети з археологічного зібрання В. Н. та Б. І. Ханенків як такі, що походять з кургану Огуз, насправді є різними за місцем знаходження.

З них *предмети декору кінських вуздечок* (рис. 1—2) безперечно походять з кургану Огуз та є комплектними до тих, що надійшли до Археологічної комісії, а нині зберігаються у Державному Ермітажі. Вони доповнюють наші уявлення про вуздечки, знайдені селянами, вірогідно, у дромосі Центральної поховальної споруди, що, в свою чергу, дозволяє зробити певні узагальнення, викладені вище.

Безумовно, до знахідок з кургану Огуз, а саме — з Центральної поховальної споруди, належить і одна з двох пластин із зображенням Афіни та лева (рис. 3: 3). А ось друга подібна пластин (рис. 3: 4), виготовлена за допомогою іншого штамп, найвірогідніше, походить з кургану Чмирева Могила, де знайдено пластини з повністю ідентичним зображенням та системою кріплення. В усіх інших випадках знаходження пластин із зображенням Афіни та лева (Чортотлик, Куль-Оба, Чмирева Могила, Мелітопольський курган, Козел, курган 29 групи II поблизу с. Вільна Україна) не відома наявність в одному комплекті виробів різних штампів.

Походження з інших археологічних комплексів можна впевнено стверджувати щодо оббивки дерев'яної чаші (рис. 3: 1), безперечно знайдену копачами в пограбованому степовому кургані другої половини V ст. до н. е., а також щодо двох прямокутних пластин із зображенням голови бика і квітки (рис. 3: 5—6) невідомого походження. Певна витонченість форм та особливості трактування образів на цих невеличких пластинах наводять на думку про можливість їх походження з некрополів елліністичного часу античних міст, можливо, Херсонесу, зважаючи на те, що саме звідти походить серія подібних виробів (ОАК за 1895 г. 1897, рис. 12—22; Журавльов, Новикова, Коваленко, Шемаханская 2017, табл. 59—60). Вірогідно, елліністичним часом датується й підвіска

з намистиною, яка також може бути пов'язана з античними пам'ятками.

Стосовно пластини із зображенням оленя (рис. 3: 2) також висловлювалися сумніви щодо її зв'язку з огузьким комплексом (Бабенко 2018, с. 609). Проте в даному випадку вони засновувалися на тому, що пластини такого типу не було знайдено під час археологічних розкопок, а отже й ми не маємо достатніх підстав для визначення точного місця знаходження. Такий самий висновок, на жаль, можна зробити і щодо інших предметів з колекції, а саме прикрас (рис. 3: 7, 9—11). Ці предмети цілком могли походити з Південної (жіночої?) гробниці, частково пограбованої у давнину, а частково — селянами, про що, зокрема, йшла мова в анотації до каталогу (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16). Експедицією В. Н. Рота, яка того ж 1902 р. досліджувала зруйновану грабіжниками частину кургану Огуз, було знайдено фрагменти кістяного точеного веретена, велику кількість намиста та різні нашивні пластини (ОАК за 1902 г. 1904, с. 63—65), що, безсумнівно, були пов'язані саме з жіночим похованням. Щоправда, не відомо, чи походять ці предмети з Центральної споруди, де цілком могло знаходитися парне поховання, чи з Південної гробниці. Звернімо увагу, що до колекції П. А. Маврогордато від селян надійшли переважно пластини-аплікації жіночого вбрання, які у 1903 р. були викуплені Археологічною комісією (ОАК за 1903 г., 1905, с. 166—167, рис. 323), хоча не відомо чи є серед них ті, що походять з Огузу, а чи тільки з Діювого та інших невеличких курганів, пограбованих селянами наприкінці XIX — на початку XX ст.

На той час в окрузі Нижніх Сірогоз панувала атмосфера справжньої золотої лихоманки. Ще в 1896 р. Тимофій і Юхим Мелешки мовбито випадково знайшли в старому розкопі Н. І. Веселовського на Діювому кургані золоті предмети (ОАК за 1897 г. 1899, с. 168; Лесков 1974, с. 29). В 1897 р. «місцеві скарбошукачі» розграбували великий 5-метровий курган, що знаходився неподалік Огузу. Археологічній комісії вдалося викупити деякі знайдені предмети, а того ж року К. Є. Думберг частково дослідив курган (ОАК за 1897 г. 1899, с. 33—34, рис. 104—105; Спицын, 1906, с. 167—168, табл. XIV; Вахтина 2019, фото на с. 638, атрибуція предметів як знахідок в Огузі помилкова), який надалі увійшов у науковий обіг як Малий Огуз (зокрема: Бидзиля, Полин 2012, с. 555—556). Пізніше поблизу Огуза було пограбовано середньовічний курган (ОАК за 1902 г. 1904, с. 134). Особливо масовими пограбуваннями були у 1901—1902 р. Хвилю скарбошукацтва вдалося зупинити лише за допомогою поліції (Болтрик, Фіалко 2016, с. 122).

Отже, цілком вірогідно, що торговці старожитностями продали колекціонерам коштовні знахідки не тільки з самого Огузу (після тиску адміністрації та поліції їх у селян залишилося

мало), а й з різних курганів, розграбованих селянами в окрузі Ніжних Сірогоз, та, частково, з античних пам'яток, користуючись інформаційним шумом, що здійнявся у 1902 р. довкола кургану Огуз. Невдовзі Б. І. Ханенко купив ще одну групу коштовних предметів переважно скифського часу, що за словами торговців (можливо, тих самих) походили з округи м. Нікополь (Ханенко, Ханенко 1907, с. 16, кат. 514—526, 528—562), а насправді — з різних регіонів: Криму, Степового і Лісостепового Подніпров'я та, вірогідно, Середнього Подоння (Величко, Полідович 2018).

Звертає також увагу те, що деякі предмети з даної колекції були «дороблені» вже після знайдення. Це стосується вуздечних блях з центральною опуклиною, до яких припаяли петлі, пластин із зображенням Афіни і лева, які перетворили на медальйони, сережки з намистиною, яку, можливо, скомпонували з двох різних предметів, фігурки птаха, до якої, можливо, припаяли крила. Вірогідно, означена «доробка» була здійснена на стадії підготовки предметів до продажу з метою надання їм більш привабливого товарного вигляду, а, відтак, і збільшення їх вартості. Про це, зокрема, говорить опис предметів в каталозі колекції, де зазначені бляхи описуються вже «с ушками» (Ханенко, Ханенко 1907, с. 15), тобто з петлями, а отже вони вже були такими придбані. Ці спостереження спонукають до ще більш критичного осмислення предметів, що пройшли через руки перекупників та потрапили до приватних колекцій.

ЛІТЕРАТУРА

Агре, Д. 2011. *Голямата могила край Маломирово и Златиница*. София: Авалон.

Айсфельд, О. 2014. Коллекция Петра Мавроградато: пути античных артефактов из Причерноморья в зарубежные музейные и частные собрания. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*, 13, с. 40-54.

Алексеев, А. Ю. 1984. О месте Чертомлыкского кургана в хронологической системе погребений скифской знати IV—III вв. до н. э. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 25, с. 65-75.

Алексеев, А. Ю. 1986. Нашивные бляшки из Чертомлыкского кургана. В: Грач, Н. Л. (ред.). *Античная торевтика*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, с. 64-74, 156-163.

Алексеев, А. Ю. 1995. Скифское погребение V в. до н. э. в кургане Малая Цимбалка (раскопки И. Е. Забелина в 1868 году). *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 32, с. 53-59.

Алексеев, А. Ю. 2003. *Хронография Европейской Скифии VII—IV веков до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.

Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1991. *Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.* Киев: Наукова думка.

Алексеева, Е. М. 1975. *Античные бусы Северного Причерноморья*. Свод археологических источников, Г1—12. Москва: Наука.

Археологический каталог... б/г. *Археологический каталог. Книги I и II тома 1-го. Написанный*

В. В. Хвойка. Начата запись: 1897—1904—1909. Инв. № от 1 до 14871. Архив відділу збереження фондів Національного музею історії України.

Бабенко, Л. И. 2015. Золотые нашивные бляшки из кургана Верхний Рогачик: критика источника. *Российская археология*, 3, с. 67-78.

Бабенко, Л. И. 2018. Коллекция Александропольского кургана в собрании Харьковского исторического музея имени Н. Ф. Сумцова. В: Полин, С. В., Алексеев, А. Ю. *Скифский царский Александропольский курган IV в. до н. э. в Нижнем Поднпрровье*. Киев; Берлин: О. Филлок, с. 591-631.

Березовець, Д. Т. 1960. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скифського часу в с. Кут. *Археологічні пам'ятки УРСР*, IX, с. 39-87.

Бессонова, С. С. 2009. Ритон из Братолобовского кургана (к вопросу о датировке центрального захоронения). В: Бессонова, С. С. (ред.). *Эпоха раннего железа*. Киев; Полтава: ИА НАН Украины, с. 30-38.

Бидзиля, В. И., Полин, С. В. 2012. *Скифский царский курган Гайманова могила*. Киев: Скиф.

Болтрик, Ю. В. 1980. Исследование кургана Огуз. *Археологические открытия за 1979 год*, с. 253.

Болтрик, Ю. В. 1981. Исследование кургана Огуз. *Археологические открытия за 1980 год*, с. 233-235.

Болтрик, Ю. В. 1983. Завершение исследования кургана Огуз. *Археологические открытия за 1981 год*, с. 245-246.

Болтрик, Ю. В., Фиалко, Е. Е. 1987. К семантике изображений на конской узде кургана Огуз. В: *Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов Всесоюзного семинара*. 1. Кировоград, с. 24-27.

Болтрик, Ю. В., Фиалко, Е. Е. 2007. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля. *Старожитности Степового Причерноморья и Криму*, XIV, с. 51-93.

Болтрик, Ю. В., Фиалко, Е. Е. 2011. Зеркало из кургана Огуз. В: Березуцкий, В. Д. (ред.). *Восточноевропейские древности скифской эпохи*. Воронеж: Научная книга, с. 85-97.

Болтрик, Ю. В., Фиалко, Е. Е. 2016. История исследования кургана Огуз. *Старожитности Степового Причерноморья и Криму*, XIX, с. 113-146.

Болтрик, Ю. В., Фиалко, О. С. 1991. Огуз — курган скифского царя кінця IV ст. до н. е. В: Толочко, П. П., Мурзин, В. Ю. (ред.). *Золото степу. Археологія України*. Київ; Шлезвіг, с. 178-180.

Браун, Ф. А. 1906. Отчёт о раскопках в Таврической губернии в 1898 г. *Известия императорской археологической комиссии*, 19, с. 81-116.

Вахтина, М. Ю. 2019. Императорская археологическая комиссия и изучение скифских древностей. В: Мусин, А. Е., Медведева, М. В. (ред.). *Императорская археологическая комиссия (1859—1917): история первого государственного учреждения российской археологии от основания до реформы*. 1. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, с. 537-653.

Величко, Е. А., Полідович, Ю. Б. 2018. Золотые находки из «Никопольских курганов» в коллекции Б. И. и В. Н. Ханенко. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 138-154.

Власова, Е. В. 1996. Золотые ножны меча из Ушаковского кургана. В: Вилинбахов, Г. В. (ред.). *Эрмитажные чтения памяти Б. Б. Пиотровского*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 10-13.

Ганіна, О. Д. 1968. *Музей історичних коштовностей Української РСР* (буклет). Київ: Реклама.

Грибова, А. А. 2012. Ювелирные украшения из кургана возле села Будки. *Донецький археологічний збірник*, 16, с. 128-136.

- Грібкова, Г. О. 2008. Образ Афіни в ювелірному мистецтві Північного Причорномор'я. В: *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ: МКУ, с. 53-61.
- Грібкова, Г. О. 2010. Ювелірні вироби з кургану поблизу села Будки на Посуллі. В: *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ: Фенікс, с. 44-54.
- Грібкова, А. А. 2012а. Зооморфні сюжети на пластинах-аплікаціях з курганів Дніпровського Лісостепу на основі колекції Музею історичних коштовностей України. В: *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ: МКУ, с. 60-68.
- Грібкова, Г. О. 2012б. Типологія пластин-аплікацій з курганів Дніпровського Лісостепу з колекції Музею історичних коштовностей України. *Праці Центру пам'яткознавства*, 22, с. 136-151.
- Древности... 1866. *Древности Геродотовой Скифии. Сборник описаний археологических раскопок и находок в Черноморских степях*. 1. Санкт-Петербург.
- Дюбрьокс, П. 2010. *Собрание починений в 2-х томах*. II: Иллюстрации. Санкт-Петербург: Коло.
- Євдокимов, Г. Л., Данилко, Н. М., Могилов, О. Д. 2012. Скіфський курган 10 біля с. Мала Лепетиха у Нижньому Подніпров'ї. *Археологія*, 2, с. 76-95.
- Журавлев, Д. В., Новикова Е. Ю., Коваленко, С. А., Шемаханская, М. С. 2017. *Золото Херсонеса Таврического (Ювелирные изделия из собрания Государственного исторического музея)*. Москва: Внешторгиздат.
- Журавлєв, Д. В., Новикова, Е. Ю., Шемаханская, М. С. 2014. *Ювелирные изделия из кургана Куль-Оба в собрании Исторического музея*. Москва: Исторический музей.
- Забелин, И. Е. 2001. *Записные книжки*. Москва: Издательство им. Сабашниковых.
- Замятин, С. Н. 1946. Скіфський могильник «Частые курганы» под Воронежом. *Советская археология*, VIII, с. 45-68.
- Канторович, А. Р. 1998. К вопросу о переднеазиатском влиянии на звериный стиль Степной Скифии. *Вестник древней истории*, 3, с. 146-168.
- Канторович, А. Р. 2015. *Скіфський звериный стиль Восточной Европы: классификация, типология, хронология, эволюция*. Диссертация д. и. н. Москва: МГУ.
- Кирилин, Д. С. 1968. Трёхбратние курганы в районе Тобичикского озера. В: Гайдукевич, В. Ф. (ред.). *Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья*. Ленинград: Наука, с. 178-188.
- Ключко, Л. С., Березова, С. А. 1999. Кільцеподібні серезки зі скіфських пам'яток у зібранні Музею історичних коштовностей України. В: Ковтанюк, Н. Г. (ред.). *Національний музей історії України — скарбниця історичної пам'яті українського народу*. Київ: III Лтд, с. 34-44.
- Ключко, Л. С., Білан, Ю. О., Березова, С. А., Величко, Є. О. 2021. *Серезки у вбранні населення Скіфії з колекції Музею історичних коштовностей України*. Київ: Фенікс.
- Копейкина, Л. В. 1986. Золотые бляшки из кургана Куль-Оба. В: Грач, Н. Л. (ред.). *Античная торговля*. Ленинград, с. 28-63, 148-155.
- Лесков, О. 1974. *Скарби курганів Херсоніцини*. Київ: Мистецтво.
- Манцевич, А. П. 1980. Об уздечках фракийского типа из кургана Огуз. *Actes de I^e Congrès international de Thrakologie*, 1, с. 267-293.
- Манцевич, А. П. 1987. *Курган Солоха. Публикация одной коллекции*. Ленинград: Искусство.
- Минасян, Р. С. 1991. Техника изготовления золотых и серебряных вещей из Чертомлыцкого кургана. В: Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. *Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.* Киев: Наукова думка, с. 378-389.
- Мозолевский, Б. Н. 1980. Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972—1975 гг.). В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифия и Кавказ*. Киев: Наукова думка, с. 70-155.
- Мозолевский, Б. Н., Полин, С. В. 2005. *Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы)*. Киев: Стилос.
- Мозолевський, Б. М. 1979. *Товста Могила*. Київ: Наукова думка.
- ОАК за 1891 г. 1893. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1891 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1892 г. 1894. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1892 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1893 г. 1895. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1893 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1894 г. 1896. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1894 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1895 г. 1897. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1895 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1897 г. 1899. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1897 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1902 г. 1904. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1902 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1903 г. 1906. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1903 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1909—1910 г. 1913. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1909—1911 годы*. Санкт-Петербург: ИАН.
- ОАК за 1911 г. 1914. *Отчёт Императорской археологической комиссии за 1911 год*. Санкт-Петербург: ИАН.
- Онайко, Н. А. 1970. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э.* Свод археологических источников, Д1—27. Москва: Наука.
- Переводчикова, Е. В. 2004. Курган Козёл глазами кочевников разных эпох. *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*, XI, с. 200-204.
- Переводчикова, Е. В., Фирсов К. Б. 2005. К реконструкции убора коней из кургана Козёл. В: Гуляев, В. И. (ред.). *Древности Евразии: от ранней бронзы до раннего средневековья. Памяти Валерия Сергеевича Ольховского*. Москва: ИА РАН, с. 394-406.
- Переводчикова, Е. В., Фирсов, К. Б. 2019. О расположении коней в кургане Козёл. *Археологія і давня історія України*, 2, с. 349-354.
- Петренко, В. Г. 1978. *Украшения Скифии VII—III вв. до н. э.* Свод археологических источников, Д4—5. Москва: Наука.
- Полидович, Ю. Б. 2015. Образы фантастических животных в искусстве народов скифского мира. *Донецкий археологический сборник*, 19, с. 85-142.

Полідович, Ю. Б., Величко, Е. А. 2018. Пластини с изображением фигуры юноши из скифских комплексов. В: *Музейні читання: Матеріали наукової конференції МКУ «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ: Фенікс, с. 79-97.

Полин, С. В. 2014. *Скифський Золотобалковський курганний могильник V—IV вв. до н. э. на Херсонщині*. Київ: О. Філюк.

Полин, С. В., Алексеев, А. Ю. *Скифський царський Александропольський курган IV в. до н. э. в Нижнем Поднепров'ї*. Київ; Берлін: О. Філюк.

Пузикова, А. И. 1966. Новые курганы скифского времени в Белгородской области. *Краткие сообщения Института археологии*, 107, с. 80-91.

Ростовцев, М. И., Степанов, П. К. 1917. Эллиноскифский головной убор. *Известия Археологической комиссии*, 63, с. 69-101.

Рябова, В. О., 1984. Дерев'яні чаші з оббивками з курганів скіфського часу. *Археологія*, 46, с. 31-44.

Скорый, С. А., Хохоровски, Я. 2018. *Большой Рыжановский курган*. Київ: О. Філюк.

Спицын, А. А. 1906. Серогозские курганы. *Известия Императорской археологической комиссии*, 19, с. 157-174.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А., Черненко, Е. В., Мозолевский, Б. Н. 1973. Скифские курганы Никопольщины. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*. Київ: Наукова думка, с. 113-186.

Тереножкин, А. И., Мозолевский, Б. Н. 1988. *Мелитопольский курган*. Київ: Наукова думка.

Толочко, П. П., Мурзін, В. Ю. (ред.). 1991. *Золото степу. Археологія України*. Київ; Шлезвіг.

Трейстер, М. Ю. Изделия из бронзы, кости, украшения. В: Трейстер, М. Ю. (ред.). *Трёхбратние курганы. Курганная группа второй половины IV—III вв. до н. э. в Восточном Крыму*. Симферополь; Бонн: Универсум, с. 105-122.

Фіалко, Е. Е. 1987. Скифские седла с металлическими оковками. В: *Проблемы археологии Степной Евразии. Тезисы докладов конференции*. 2. Кемерово, с. 24-26.

Фіалко, Е. Е. 1994. Погребальный комплекс кургана Огуз. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Древности скифов*. Київ: ИА НАН Украины, с. 122-143.

Фіалко, Е. Е. 1995. Фракийская узда из кургана Огуз. *Российская археология*, 1, с. 133-147.

Фіалко, Е. Е. 2003. Золотые бляшки из кургана Огуз. *Российская археология*, 1, с. 124-133.

Фіалко, Е. Е. 2005. О назначении золотых «конусов» из скифского кургана Огуз. В: Гуляев, В. И. (ред.). *Древности Евразии: от ранней бронзы до раннего средневековья. Памяти Валерия Сергеевича Ольховского*. Москва: ИА РАН, с. 407-414.

Фіалко, О. Є. 1993. *Скіфський царський курган Огуз*. Автореферат дисертації к. і. н. ІА НАН України.

Фіалко, О. Є. 2006. Золоті «конуси» з Огузу. *Пам'ятки України: історія та культура*, XXXVIII, с. 10-15.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1899. *Древности Поднепровья*. II. Київ: С. В. Кульженко.

Ханенко, Б. И., Ханенко, В. Н. 1907. *Древности Приднепровья и побережья Чёрного моря*. VI. Київ: С. В. Кульженко.

Хмелевский, Д. Н. 2015. Свинцовые изделия участка «Т» Березанского античного поселения. *Археологія і давня історія України*, 1 (14), с. 223-229.

Чередниченко, Н. Н., Бессонова, С. С., Болдин, Я. И., Бунятян, Е. П., Ковалева, Л. Г., Козловский, А. А., Орлов, Р. С., Пустовалов, С. Ж., Орлов, К. К.,

Рассамакин, Ю. Я., Шевченко, Н. П., Бобырь, И. Г. 1975. *Отчет о работе Верхне-Тарасовской экспедиции в 1975 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1975/11.

Шилов, В. П. 1966. Ушаковский курган. *Советская археология*, 1, с. 174-191.

Balabanov, P., Pontov, D. 2018. Treasure of gold appliques for horse harness from Primorsko. *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 8, 1. Available at: <https://be-ja.org/index.php/journal/article/view/be-ja-8-1-2018-1-16/154> (Accessed 2005.2021).

Boltrik, Ju. V., Fialko, E. E. 2007. Der Furstenkurgan von Oguz. In: Menghin, W., Parzinger, H., Nagler, A., Nawroth, M. *Herausgeber Im zeichen des Goldenen Greifen: Königsgräber der Skythen*. München; Berlin; London; New York: Prestel. S. 268-275.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid-7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

REFERENCES

Agre, D. 2011. *Goliamata mogila kraji Malomirovo i Zlatnitsa*. Sofia: Avalon.

Aisfeld, O. 2014. Kolleksiia Petra Mavrogordato: puti antichnykh artefaktov v Prichernomoria v zarubezhnye muzeinye i chastnye sobraniia. *Visnyk Odeskogo istoryko-kraieznavchogo muzeia*, 13, s. 40-54.

Alekseev, A. Iu. 1984. O meste Chertomlykского kurgana v khronologicheskoi sisteme pogrebenii skifskoi znati IV—III vv. do n. e. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 25, s. 65-75.

Alekseev, A. Iu. 1986. Nashivnye blyashki iz Chertomlykского kurgana. In: Grach, N. L. (ed.). *Antichnaia torevtika*. Leningrad: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 64-74, 156-163.

Alekseev, A. Iu. 1995. Skifskoe pogrebenie V v. do n. e. v kurgane Malaia Tsimbalka (raskopki I. E. Zabelina v 1868 godu). *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 32, s. 53-59.

Alekseev, A. Iu. 2003. *Khronografiia Evropeiskoi Skifii VII—IV vekov do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.

Alekseev, A. Iu., Murzin, V. Iu., Rolle, R. 1991. *Chertomlyk. Skifskii tsarskii kurgan IV v. do n. e.* Київ: Naukova dumka.

Alekseeva, E. M. 1975. *Antichnye busy Severnogo Prichernomoria*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, G1—12. Moskva: Nauka.

Arkheologicheskii katalog... b/g. *Arkheologicheskii katalog. Knigi I i II toma 1-go. Napisannyi V. V. Khvoika. Nachata zapis: 1897—1904—1909. Inv. N ot 1 do 14871*. Arkhiv viddilu zberezhennia fondiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy.

Babenko, L. I. 2015. Zoloty nashivnye blyashki iz kurgana Verkhniy Rogachik: kritika istochnika. *Rossiiskaia arkheologiya*, 3, s. 67-78.

Babenko, L. I. 2018. Kolleksiia Aleksandropolskogo kurgana v sobranii Kharkovskogo istoricheskogo muzeia shimeni N. F. Sumtsova. In: Polin, S. V., Alekseev, A. Iu. *Skifskii tsarskii Aleksandropolskii kurgan IV v. do n. e. v Nizhnem Podneprov'e*. Київ; Berlin: O. Filiuk, s. 591-631.

Berezovets, D. T. 1960. Rozkopky kurhannoho mohylnya epokhy bronzy ta skifskoho chasu v s. Kut. *Arkheolohichni pam'iatky URSS*, IX, s. 39-87.

Bessonova, S. S. 2009. Riton iz Bratoliubovskogo kurgana (k voprosu o datirovke tsentralnogo zakhoronennia). In: Bessonova, S. S. (ed.). *Epokha rannego zheleza*. Київ; Poltava: IA NAN Ukrainy, s. 30-38.

Bidzilia, V. I., Polin, S. V. 2012. *Skifskii tsarskii kurgan Gaimanova mogila*. Київ: Skif.

Boltrik, Iu. V. 1980. Issledovanie kurgana Oguz. *Arkheologicheskie otkrytiia za 1979 god*, s. 253.

Boltrik, Iu. V. 1981. Issledovanie kurgana Oguz. *Arkheologicheskie otkrytiia za 1980 god*, s. 233-235.

Boltrik, Iu. V. 1983. Zavershenie issledovaniia kurgana Oguz. *Arkheologicheskie otkrytiia za 1981 god*, s. 245-246.

Boltrik, Iu. V., Fialko, E. E. 1987. K semantike zobrazhenii na konskoi uzde kurgana Oguz. In: *Kimmeriitsy i skify. Tezisy dokladov Vsesoiuznogo seminara*. 1. Kirovograd, s. 24-27.

- Boltrik, Iu. V., Fialko, E. E. 2007. Ukrasheniia iz skifskikh pogrebalnykh kompleksov Rogachikskogo kurgannogo polia. *Starozhytnosti Stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*, XIV, s. 51-93.
- Boltrik, Iu. V., Fialko, E. E. 2011. Zerkalo iz kurgana Oguz. In: Berezutskii, V. D. (ed.). *Vostochnoevropeiske drevnosti skifskoi epokhi*. Voronezh: Nauchnaia kniga, s. 85-97.
- Boltrik, Iu. V., Fialko, E. E. 2016. Istoriia issledovaniia kurgana Oguz. *Starozhytnosti Stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*, XIX, s. 113-146.
- Boltryk, Yu. V., Fialko, O. Ye. 1991. Ohuz — kurhan skifskoho tsaria kintsia IV st. do n. e. In: Tolochko, P. P., Murzin, V. Yu. (eds.). *Zoloto stepu. Arkheolohiia Ukrainy*. Kyiv; Shlezviih, s. 178-180.
- Braun, F. A. 1906. Otchet o raskopkakh v Tavricheskoii gubernii v 1898 g. *Izvestiia imperatorskoi arkheologicheskoi komissii*, 19, s. 81-116.
- Vakhtina, M. Iu. 2019. Imperatorskaia arkheologicheskaiia komissiiia i izuchenie skifskikh drevnostei. In: Musin, A. E., Medvedeva, M. V. (eds.). *Imperatorskaia arkheologicheskaiia komissiiia (1859—1917): istoriia pervogo gosudarstvennogo uchrezhdeniia rossiiskoi arkheologii ot osnovaniia do reformy*. 1. Sankt-Peterburg: IIMK RAN, s. 537-653.
- Velichko, E. A., Polidovich, Iu. B. 2018. Zolotyie nakhodki iz «Nikopolskikh kurganov» v kolektsii B. I. i V. N. Khanenko. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (27), s. 138-154.
- Vlasova, E. V. 1996. Zolotyie nozhny mecha iz Ushakovskogo kurgana. In: Vilinbakhov, G. V. (ed.). *Ermitazhnye chteniia pamiati B. B. Piotrovskogo*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 10-13.
- Hanina, O. D. 1968. *Muzei istorichnykh koshtovnostei Ukrainiskoi RSR (buklet)*. Kyiv: Reklama.
- Hrybkova, A. A. 2012. Yuvelirnye ukrasheniia yz kurhana v ozle sela Budky. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 16, s. 128-136.
- Hribkova, H. O. 2008. Obraz Afiny v yuvelirnomu mystetstvi Pivnichnoho Prychornomor'ia. In: *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii «Iuvelirne mystetstvo — pohliad kriz viky»*. Kyiv: MIKU, s. 53-61.
- Hribkova, H. O. 2010. Yuvelirni vyroby z kurhanu poblyzu sela Budky na Posulli. In: *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii «Iuvelirne mystetstvo — pohliad kriz viky»*. Kyiv: Feniks, s. 44-54.
- Hribkova, A. A. 2012a. Zoomorfni siuzhety na plastynakh-aplikatsiiakh z kurhaniv Dniprovskoho Lisostepu na osnovi kolektsii Muzeiu istorichnykh koshtovnostei Ukrainy. In: *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii «Iuvelirne mystetstvo — pohliad kriz viky»*. Kyiv: MIKU, s. 60-68.
- Hribkova, H. O. 2012b. Typolohiia plastyn-aplikatsii z kurhaniv Dniprovskoho Lisostepu z kolektsii Muzeiu istorichnykh koshtovnostei Ukrainy. *Pratsi Tsentru pam'iatkoznavstva*, 22, s. 136-151.
- Drevnosti... 1866. *Drevnosti Gerodotovoii Skifii. Sbornik opisaniu arkheologicheskikh raskopok i nakhodok v Chernomorskikh stepiakh*. 1. Sankt-Peterburg.
- Diubriuks, P. 2010. *Sobranie pochinenii v 2-kh tomakh*. II: Illiustratsii. Sankt-Peterburg: Kolo.
- Yevdokymov, H. L., Danylo, N. M., Mohylov, O. D. 2012. Skifskiy kurhan 10 bilia s. Mala Lepetykha u Nyzhnomu Podniprov'i. *Arkheolohiia*, 2, s. 76-95.
- Zhuravlev, D. V., Novikova E. Iu., Kovalenko, S. A., Shemakhanskaia, M. S. 2017. *Zoloto Khersonesa Tavricheskogo (Iuvelirnye izdeliia iz sobraniia Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia)*. Moskva: Vneshtorgizdat.
- Zhuravlev, D. V., Novikova, E. Iu., Shemakhanskaia, M. S. 2014. *Iuvelirnye izdeliia iz kurgana Kul-Oba v sobranii Istoricheskogo muzeia*. Moskva: Istoricheskii muzei.
- Zabelin, I. E. 2001. *Zapisnye knizhki*. Moskva: Izdatelstvo im. Sabashnikovyykh.
- Zamiatin, S. N. 1946. Skifskii mogilnik «Chastye kurgany» pod Voronezhom. *Sovetskaia arkheologiia*, VIII, s. 45-68.
- Kantorovich, A. R. 1998. K voprosu o peredneaziatskom vliianii na zverinyi stil Stepnoi Skifii. *Vestnik drevnei istorii*, 3, s. 146-168.
- Kantorovich, A. R. 2015. *Skifskii zverinyi stil Vostochnoi Evropy: klassifikatsiia, tipologiia, khronologiia, evoliutsiia*. Dissertatsiia d. i. n. Moskva: MGU.
- Kirilin, D. S. 1968. Trekhbratnie kurgany v raione Tobichikskogo ozera. In: Gaidukevich, V. F. (ed.). *Antichnaia istoriia i kultura Sredizemnomoria i Prichernomoria*. Leningrad: Nauka, s. 178-188.
- Klochko, L. S., Berezova, S. A. 1999. Kiltsepodibni se-rezhky z skifskyykh pam'iatok u zibranni Muzeiu istorichnykh koshtovnostei Ukrainy. In: Kovtaniuk, N. H. (ed.). *Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy — skarbnitsia istorichnoi pam'iaty ukrainskoho narodu*. Kyiv: III Ltd, s. 34-44.
- Klochko, L. S., Bilan, Yu. O., Berezova, S. A., Velychko, Ye. O. 2021. *Serezhky u vbranni naselenniia Skifii z kolektsii Muzeiu istorichnykh koshtovnostei Ukrainy*. Kyiv: Feniks.
- Kopeikina, L. V. 1986. Zolotyie bliashki iz kurgana Kul-Oba. In: Grach, N. L. (ed.). *Antichnaia torevtika*. Leningrad, s. 28-63, 148-155.
- Lieskov, O. 1974. *Skarby kurhaniv Khersonshchyny*. Kyiv: Mystetstvo.
- Mantsevich, A. P. 1980. Ob uzdechkakh frakiiskogo tipa iz kurgana Oguz. *Actes de Iie Congrus international de Thrakologie*, 1, s. 267-293.
- Mantsevich, A. P. 1987. *Kurgan Solokha. Publikatsiia odnoi kolektsii*. Leningrad: Iskusstvo.
- Minasian, R. S. 1991. Tekhnika izgotovleniia zolotykh i serebrianykh veshchei iz Chertomlytskogo kurgana. In: Alekseev, A. Iu., Murzin, V. Iu., Rolle, R. *Chertomlyk. Skifskii tsarskii kurgan IV v. do n. e.* Kiev: Naukova dumka, s. 378-389.
- Mozolevskii, B. N. 1980. Skifskie kurgany v okrestnostiakh g. Ordzhonikidze na Dnepropetrovshchine (raskopki 1972—1975 gg.). In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skifia i Kavkaz*. Kiev: Naukova dumka, s. 70-155.
- Mozolevskii, B. N., Polin, S. V. 2005. *Kurgany skifskogo Gerrosa IV v. do n. e. (Babina, Vodiana i Soboleva Mogily)*. Kiev: Stilos.
- Mozolevskiy, B. M. 1979. *Tovsta Mohyla*. Kyiv: Naukova dumka.
- OAK za 1891 g. 1893. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1891 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1892 g. 1894. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1892 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1893 g. 1895. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1893 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1894 g. 1896. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1894 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1895 g. 1897. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1895 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1897 g. 1899. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1897 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1902 g. 1904. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1902 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1903 g. 1906. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1903 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1909—1910 g. 1913. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1909—1911 gody*. Sankt-Peterburg: IAN.
- OAK za 1911 g. 1914. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1911 god*. Sankt-Peterburg: IAN.
- Onaiko, N. A. 1970. *Antichnyi import v Pridneprove i Pobuzhe v IV—II vv. do n. e.* Svod arkheologicheskikh istochnikov, D1—27. Moskva: Nauka.
- Perevodchikova, E. V. 2004. Kurgan Kozel glazami kochevnikov raznykh epokh. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*, XI, s. 200-204.
- Perevodchikova, E. V., Firsov K. B. 2005. K rekonstruktsii ubora konei iz kurgana Kozel. In: Guliaev, V. I. (ed.). *Drevnosti Evrazii: ot rannei bronzy do rannego srednevekovia. Pamiati Valerii Sergeevicha Olkhovskogo*. Moskva: IA RAN, s. 394-406.
- Perevodchikova, E. V., Firsov, K. B. 2019. O raspolozhenii konei v kurgane Kozel. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2, s. 349-354.
- Petrenko, V. G. 1978. *Ukrasheniia Skifii VII—III vv. do n. e.* Svod arkheologicheskikh istochnikov, D4—5. Moskva: Nauka.
- Polidovich, Iu. B. 2015. Obrazy fantasticheskikh zhivotnykh v iskusstve narodov skifskogo mira. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 19, s. 85-142.
- Polidovich, Iu. B., Velichko, E. A. 2018. Plastyny s izobrazheniem figury iunoshi iz skifskikh kompleksov. In: *Muzeini chytannia. Materialy naukovoi konferentsii MIKU «Iuvelirne mystetstvo — pohliad kriz viky»*. Kyiv: Feniks, s. 79-97.

Polin, S. V. 2014. *Skifskii Zolotobalkovskii kurgannyi mogilnik V—IV vv. do n. e. na Khersonshchine*. Kiev: O. Filiuk.

Polin, S. V., Alekseev, A. Iu. *Skifskii tsarskii Aleksandropolskii kurgan IV v. do n. e. v Nizhnem Podneprove*. Kiev; Berlin: O. Filiuk.

Puzikova, A. I. 1966. Novye kurgany skifskogo vremeni v Belgorodskoi oblasti. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 107, s. 80-91.

Rostovtsev, M. I., Stepanov, P. K. 1917. Ellino-skifskii golovnoi ubor. *Izvestiia Arkheologicheskoi komissii*, 63, s. 69-101.

Riabova, V. O., 1984. Derev'iani chashi z obbyvkamy z kurhaniv skifskogo chasu. *Arkheolohiia*, 46, s. 31-44.

Skoryi, S. A., Khokhorovski, Ia. 2018. *Bolshoi Ryzhanovskii kurgan*. Kiev: O. Filiuk.

Spitsyn, A. A. 1906. Serogozskie kurgany. *Izvestiia Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii*, 19, s. 157-174.

Terenozhkin, A. I., Ilinskaia, V. A., Chernenko, E. V., Mozolevskii, B. N. 1973. Skifskie kurgany Nikopolshchiny. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifskie drevnosti*. Kiev: Naukova dumka, s. 113-186.

Terenozhkin, A. I., Mozolevskii, B. N. 1988. *Melitopolskii kurgan*. Kiev: Naukova dumka.

Tolochko, P. P., Murzin, V. Yu. (eds.). 1991. *Zoloto stepu. Arkheolohiia Ukrainy*. Kyiv; Shlezviih.

Treister, M. Iu. Izdeliia iz bronzy, kosti, ukrasheniia. In: Treister, M. Iu. (ed.). *Trekhratnie kurgany. Kurgannaia grupa vtoroi poloviny IV—III vv. do n. e. v Vostochnom Krymu*. Simferopol; Bonn: Universum, s. 105-122.

Fialko, E. E. 1987. Skifskie sedla s metallicheskim okovkami. In: *Problemy arkheologii Stepnoi Evrazii. Tezisy dokladov konferentsii*. 2. Kemerovo, s. 24-26.

Fialko, E. E. 1994. Pogrebalnyi kompleks kurgana Oguz. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Drevnosti skifov*. Kiev: IA NAN Ukrainy, s. 122-143.

Fialko, E. E. 1995. Frakiiskaia uzda iz kurgana Oguz. *Rosiiskaia arkheologiia*, 1, s. 133-147.

Fialko, E. E. 2003. Zolotyie bliashki iz kurgana Oguz. *Rosiiskaia arkheologiia*, 1, s. 124-133.

Fialko, E. E. 2005. O naznachenii zolotykh «konusov» iz skifskogo kurgana Oguz. In: Guliaev, V. I. (ed.) *Drevnosti Evrazii: ot rannei bronzy do rannego srednevekovia. Pamiati Valerii Sergeevicha Olkhovskogo*. Moskva: IA RAN, s. 407-414.

Fialko, O. Ye. 1993. Skifskiy tsarskyy kurhan Ohuz. Avtoreferat dysertatsii k. i. n. IA NAN Ukrainy.

Fialko, O. Ye. 2006. Zoloti «konusy» z Ohuzu. *Pam'iatky Ukrainy: istoriia ta kultura*, XXXVIII, s. 10-15.

Khanenko, B. I., Khanenko, V. N. 1899. *Drevnosti Podneprovia*. II. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Khanenko, B. I., Khanenko, V. N. 1907. *Drevnosti Pridneprovia i poberezhia Chernogo moria*. VI. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Khmelevskii, D. N. 2015. Svintsovyie izdeliia uchastka «Т» Berezanskogo antichnogo poseleniia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (14), s. 223-229.

Cherednichenko, N. N., Bessonova, S. S., Boldin, Ia. I., Buniatian, E. P., Kovaleva, L. G., Kozlovskii, A. A., Orlov, R. S., Pustovalov, S. Zh., Orlov, K. K., Rassamakin, Iu. Ia., Shevchenko, N. P., Bobyr, I. G. 1975. *Otchet o rabote Verkhne-Tarasovskoi ekspeditsii v 1975 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1975/11.

Shilov, V. P. 1966. Ushakovskii kurgan. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 174-191.

Balabanov, P., Pontov, D. 2018. Treasure of gold appliqué for horse harness from Primorsko. *Bulgarian e-Journal of Archaeology*, 8, 1. Available at: <https://be-ja.org/index.php/journal/article/view/be-ja-8-1-2018-1-16/154> (Accessed 20.05.2021).

Boltrik, Ju. V., Fialko, E. E. 2007. Der Furstenkurgan von Oguz. In: Menghin, W., Parzinger, H., Nagler, A., Nawroth, M. *Herausgeber Im zeichen des Goldenen Greifen: Königsgräber der Skythen*. Munchen; Berlin; London; New York: Prestel. S. 268-275.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid-7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

Ye. O. Velychko, Yu. B. Polidovych

ITEMS FROM THE OGUZ KURGAN IN THE VARVARA AND BOHDAN KHANENKO COLLECTION (BASED ON THE MATERIALS OF THE MUSEUM OF HISTORICAL TREASURES OF UKRAINE)

Twenty six precious items from the Varvara and Bohdan Khanenko collection discovered in the Oguz kurgan (Lower Dnieper region) are analyzed in the paper. These items were found by peasants in the fall of 1901 in the destroyed part of the kurgan and ended up to the hands of antiquities traders. Now these items are kept in the Museum of Historical Treasures of Ukraine.

The study of objects made us possible to conclude that only decorative items for horse equipment were of unconditional origin from Oguz kurgan (fig. 1—2). These items complement the finds that are kept in the State Hermitage (Sankt-Peterburg, Russia) and also come from the Oguz kurgan. Together they are four complete sets of decoration of horse bridle of so-called Chertomlyk type. Some round plaques (fig. 1: 4—5) were used for saddles decoration. The total number of such plaques indicates that 9 or 10 saddles were found. This determines the total number of horses buried in the Central tomb of the Oguz kurgan. The cone (fig. 2) served as a decoration for the horse's neck. Five more such items are kept in the State Hermitage. They were found only in the Oguz kurgan.

The significant part of other items (upholstery of a wooden bowl, jewelry, appliqué (fig. 3) were probably found by peasants in other steppe kurgans which were robbed by diggers at the beginning of the 20th century. Two small appliqué (fig. 3: 5—6) probably come from the necropolises of ancient Greek colonies, possibly Chersonesos.

Unfortunately, almost all items from old or modern private collections lose the historical context in which they were found. Probably, some items (fig. 1: 6—9; 3: 3—4, 7—8) were «restored» by antiquities dealers and, as a result, lost their authentic appearance.

Keywords: Oguz kurgan, Scythians, Khanenko collection, horse bridle, ornaments.

Одержано 15.06.2021

ВЕЛИЧКО Євгенія Олександрівна, старший науковий співробітник, Національний музей історії України — філіал Музею історичних коштовностей України, Київ, Україна.

VELYCHKO Eugenia, Senior Researcher, National Historical Museum of Ukraine — branch Museum of Historical Treasures of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-6701-1869,

e-mail: lerejena@gmail.com.

ПОЛІДОВИЧ Юрій Богданович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, Національний музей історії України — філіал Музею історичних коштовностей України, Київ, Україна.

POLIDOVYCH Yurii, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, National Historical Museum of Ukraine — branch Museum of Historical Treasures of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-0113-6746,

e-mail: yurkop@ukr.net.